

Agenda Noordoost Brabant:

“RICHTING 2020”

INHOUDSOPGAVE

1.	INLEIDING	4
2.	VAN POSITION PAPERS MET HELDERE AMBITIES NAAR ÉÉN SAMENHANGEND PROGRAMMA EN EEN TOP 10	6
3.	OMGEVING	8
3.1	Ruimtelijke Strategische opgave "A2-zone"	8
3.2	Ruimtelijke Strategische Opgave "As Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Nijmegen"	9
3.3	Ruimtelijk Strategische Opgave "As A50/N279"	10
3.4	Integrale gebiedsontwikkeling Maas	11
3.5	Opgaven vanuit de leefbaarheid in de regio	12
3.5.1	Aanpak N65 Tilburg - 's-Hertogenbosch (pilot)	12
3.5.2	Opgaven in Oost Brabant	12
3.5.3	Spoorse doorsnijdingen	13
4.	BEREIKBAARHEID EN MOBILITEIT	14
4.1	Versterking van de gebiedsassen.....	14
4.2	Duurzame mobiliteit	15
4.2.1	Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV).....	15
4.2.2	Spoor	15
4.2.3	Transferia en ketenmobiliteit	16
4.2.4	Elektrisch rijden en andere vormen van duurzaam vervoer	16
4.2.5	Fietsennetwerk	16
4.2.6	Vervoer over water	16
4.3	Digitale bereikbaarheid	17
5.	WERK.....	18
5.1	Topmilieus voor innovatieve bedrijvigheid (Food-Health-Farma).....	20
5.1.1	De praktijk van Food, Health & Farma	20
5.1.2	Ambitie en acties	20
5.2	Topmilieus voor overige bedrijvigheid in Noordoost Brabant	21
5.3	Multimodale bedrijventerreinen	21
5.4	Herstructurering van bedrijventerreinen.....	22
5.4.1	Nieuwe prognose bedrijventerreinen.....	22
5.4.2	Herstructurering	23
5.4.3	Energiebesparing	23

6.	ENERGIE.....	24
6.1	Energie	25
6.1.1	Biomassa als basis voor meerdere doelen	25
6.1.2	Slimme netwerken (smart grids)	26
6.1.3	Geothermie	26
6.2	Duurzaamheid	26
6.2.1	Duurzaam vervoer (elektrisch en biogas).....	27
6.2.2	Energiebesparing bestaande bebouwing.....	27
7.	VITAAL LANDELIJK.....	28
7.1	Transitie in de landbouw	28
7.2	Robuuste verbindingen	29
7.3	Toerisme en recreatie	30
7.3.1	Kernwaarde “water”	31
7.3.2	Kernwaarde “pure natuur”	31
7.3.3	Kernwaarde “cultuurhistorie”	31
7.4	Ruimte voor ondernemerschap.....	32
8.	BIJLAGEN:	33

1. INLEIDING

Bij de totstandkoming van de regionale samenwerking via het zogenaamde "Pact van de Ruwenberg" op 2 juni 2010 hebben de 21 gemeenten¹ en 2 Waterschappen uit het geografische gebied Regio Noordoost Brabant besloten op een aantal terreinen de handen meer ineen te slaan. Daartoe werd het regionaal Ruimtelijk Economisch Perspectief vastgesteld en een daarbij horend Uitvoeringsprogramma. Aan de hand van deze documenten ging de Regio "aan de slag" met de volgende ambities²:

1. het verbeteren van de kwaliteit van de bestaande vestigingsmilieus en het toevoegen van nieuwe kwaliteiten vestigingsmilieus, in het bijzonder voor de economische, innovatieve speerpunten van de regio;
2. het beter bereikbaar maken van de regio;
3. het vitaliseren van het landelijk gebied, door te zoeken naar nieuwe duurzame en innovatieve landbouwwormen en het versterken van de toeristisch-recreatieve potenties;
4. een groenere regio.

Al snel na de vaststelling van het Perspectief werd breed de behoefte gevoeld om de samenwerking in te bedden in een agenda gericht op een nog duidelijker profilering en positionering van de regio. Dat heeft er toe geleid dat in het najaar 2010 in opdracht van de Bestuurlijke Regiegroep een traject is opgestart om te komen tot zogenaamde position papers, waarin een stevige propositie vanuit de regio wordt neergezet "Richting 2020".

Deze opgave werd enerzijds ingegeven door de economische situatie van het moment, waarbij de aangekondigde forse sanering van MSD te Oss een belangrijke katalysator vormde. Het besef binnen de regio bestond dat men niet vanuit problemen, doch vanuit kansen naar de economische ontwikkeling van de regio wilde kijken. Samen met de 5-sterrenregio werd daarom ingezet op de realisatie van een position paper rond het thema Food, Health & Farma.

Anderzijds werd de opgave gerelateerd aan "de wereld om ons heen". Op het moment van de opdracht was net het regeerakkoord van de CDA-VVD regering gepresenteerd en op provinciaal niveau werd de Agenda van Brabant vastgesteld. Opdracht was dan ook vanuit het Regionaal Ruimtelijk Economisch Perspectief onze agenda te verbinden met de andere belangrijke agenda's naar de toekomst, zoals de Agenda van Brabant, de Gebiedsagenda Brabant, de strategische Agenda van BrabantStad, het Netwerkprogramma BrabantStad en rijksbeleid (bijvoorbeeld inzake focus op economische topregio's).

De doelstelling voor de position papers was dan ook:

"Een toekomstbestendige strategische agenda voor de regio te ontwikkelen, die de regio helpt prioriteiten te stellen en als onderlegger kan dienen voor de samenwerking tussen regio, provincie, rijk en EU in de komende jaren, maar ook ruimte geeft om in te spelen op actualiteiten."

De aanpak is geweest per thema uit het Perspectief tot position papers te komen, waarbij dus voor het thema vestigingsmilieus nauw samengewerkt werd met de 5-sterrenregio. Uiteindelijk moesten deze papers samen de basis zijn voor de strategische agenda van de regio "Richting 2020". Het jaar 2020 is gekozen omdat het realiseren van ambities op die termijn in de huidige bestuursperiode om de juiste gerichte investeringen en besluiten vraagt én omdat deze termijn ook past bij de termijnagenda van andere partners in de realisatie, zoals de provincie, rijk en EU. Deze gedachte werd door de samenwerkende gemeenten en waterschappen omarmd tijdens de Bestuurlijke Themadag van 2 december 2010.

¹ Inmiddels is de gemeente Lith via herindeling bij de gemeente Oss gevoegd

² Zie pagina 14 Ruimtelijk Economisch Perspectief Noordoost Brabant (publieksversie)

De position papers verfijnen de ambities van de regio "Richting 2020" en doen voorstellen voor projecten passend bij die ambities die kansrijk zijn in een gezamenlijk Uitvoeringsprogramma met de provincie (en eventueel Rijk) gerealiseerd te worden. Ze bieden daarmee verbinding tussen het Regionaal Ruimtelijk Economisch Perspectief en de projecten uit het eerder opgestelde Uitvoeringsprogramma. Ook deze projecten worden (waar mogelijk) ingebed in de strategische agenda en zo onderdeel van een groter geheel. Daar waar projecten uit het Uitvoeringsprogramma niet specifiek in deze agenda/position papers worden genoemd betekent dat nadrukkelijk niet dat zij terzijde worden gelegd of van de regionale agenda verdwijnen. Het betekent wel dat die projecten daar waar het gaat om bijvoorbeeld lobby richting de provincie of Rijk minder urgentie krijgen of hebben.

Vanwege de relatie die nadrukkelijk gezocht werd met de hiervoor genoemde agenda's van andere overheden zijn een aantal scherpe randvoorwaarden gesteld bij de realisatie van de position papers, te weten

- Majeure projecten gericht op Ruimte en Economie.
- Innovatieve en duurzame projecten voor langere termijn.
- Geen vervanging van bestaande financiële middelen en of gericht op lopende exploitaties.
- Multiplier effecten met andere thema's, gericht op aanbrengen meer samenhang binnen de thema's.
- Spin-off voor Brabantse Kennisinstructuur.

Uiteindelijk zijn de thematische position papers gebundeld in één "agenda Richting 2020". Deze agenda ligt nu voor u. De agenda bestaat uit de door de regio vastgestelde "top 10 Richting 2020" en geeft een onderbouwing en nadere invulling voor deze ambities. De agenda geeft meer focus aan de regionale samenwerking. Deze tijd, met recessie en enorme bezuinigingsopgaven, vraagt immers om scherpe op de toekomst gerichte keuzes.

2. VAN POSITION PAPERS MET HELDERE AMBITIES NAAR ÉÉN SAMENHANGEND PROGRAMMA EN EEN TOP 10

De regio Noordoost Brabant kiest met deze agenda voor focus. Zeker in tijden van bezuinigingen op de overheidsuitgaven moeten scherpe keuzes worden gemaakt ten aanzien van de vraag waar middelen met voorrang moeten worden ingezet of bijvoorbeeld gezamenlijke lobby het meest kansrijk is. Daarom is gekomen tot een Top 10 ambities "Richting 2020". Die ambities vormen feitelijk onze strategische agenda: Wat te doen en realiseren aan projecten in de komende jaren moet bijdragen aan de verwerkelijking van de benoemde ambities.

De regio Noordoost Brabant wil dat in 2020:

- De 3 Strategische Ruimtelijke Opgaven in uitvoering zijn As A2, As A50/N279 en As Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Nijmegen.
- Een 4e Strategische Ruimtelijke Opgave rondom de integrale gebiedsontwikkeling Maas is ontwikkeld en deels in uitvoering; accent ligt op vervoer over water, doorontwikkeling havens, waterveiligheid, toerisme en cultuurhistorie).
- Het Topinstituut Doelgroepvoeding & Animal Health in Noordoost Brabant is gevestigd.
- 5 toplocaties voor Food, Health & Farma in 's-Hertogenbosch, Oss, Uden, Veghel en Boxmeer zijn gerealiseerd/uitgebouwd.
- Er een Regionaal Ontwikkelingsfonds is voor Food, Health & Farma, gevuld met 15 miljoen euro.
- Noordoost Brabant dé proeftuin is voor een duurzame agrarische sector.
- Goede ecologische verbindingen tussen grote groene structuren als Groene Woud, Maasoevers, Peelhorst en Maashorst zijn gerealiseerd.
- De leefbaarheid in steden en dorpen toegenomen is door onder meer de aanpak van grote infrastructurele doorsnijdingen, te beginnen met de N65.
- Een kwart van de regionale energiebehoefte duurzaam wordt opgewekt, waarbij vooral winning via biobased energy & geothermie. Ook loopt de regio voorop inzake verduurzaming van bestaande gebouwen.
- Noordoost Brabant een sluitend netwerk heeft van hoogwaardig openbaar vervoer (HOV). In het openbaar vervoer ligt het accent op duurzaam vervoer.

Ter uitvoering van de agenda "Richting 2020" en bij de realisatie van deze ambities zoekt de regio de samenwerking met andere partners, zoals de provincie en rijksoverheid maar ook met het bedrijfsleven en het onderwijsveld. Daarbij wil de regio actief zoeken naar vernieuwing in de samenwerking door ook andere maatschappelijke partners te betrekken en te komen tot overleg waarin de integraliteit van de aanpak en de gezamenlijke strategie centraal staan. In reeds bestaande overlegvormen kan vanuit die gezamenlijke strategie dan gericht aan de uitvoering worden gewerkt.

Samenwerking loont vanwege de kansen die het biedt op gezamenlijke profilering van de regio en op het genereren en pakken van (economische) kansen. Bovendien kunnen met gezamenlijk optrekken richting Provincie, Rijk en EU de regionale belangen beter behartigd worden. Maar dat niet alleen, want met het aanstaande Bestuursakkoord tussen Rijk-IPO-VNG komen ook weer meer verantwoordelijkheden bij de gemeenten te liggen. Verantwoordelijkheden, die de schaal van de individuele gemeenten overstijgen. De samenwerking in de Regio Noordoost Brabant biedt de kans samenwerking ten aanzien van deze verantwoordelijkheden te coördineren of samen op te pakken. Ook kan in de samenwerking meer en beter met elkaar gewerkt worden aan een complementair en passend aanbod van werk- en woonlocaties. Tot slot leidt de samenwerking tot kennisdeling, en wellicht in de toekomst ook tot steeds meer deling van services (shared facility).

Dé uitdaging zal daarbij zijn om niet alleen aan de overlegtafel de krachten te bundelen doch ook in financiële zin elkaar te vinden door gezamenlijk te investeren in de realisatie van de agenda via

programmafinanciering. In deze agenda wordt nog niet uitvoerig beschreven hoe de samenwerking verder geïntensiveerd en verbreed kan worden. Ook moet voor een aantal onderdelen de specifieke rol van de regio nog nader worden benoemd. Het in 2010 opgestelde Uitvoeringsprogramma zal daartoe worden geactualiseerd. De uitdaging te komen tot een voor de regio passend 'governance'-model zal in de 2e helft van 2011 worden opgepakt. Daarbij komen ook de reeds bestaande overlegtafels op de diverse niveaus (strategisch, tactisch en operationeel) aan bod, alsmede de samenwerking op andere publieke beleidsterreinen (soms op regionaal niveau, soms in kleinere verbanden). Nader onderzocht zal worden hoe de samenwerking binnen de regio zo effectief mogelijk kan opereren. Daarbij zijn de eerder besproken kernwaarden, te weten "vrijwillig, niet vrijblijvend" en "vederlicht en doe-gericht" leidend. Anderzijds moet een (samen)werkvorm gekozen worden die past bij de gekozen inhoudelijke agenda en datzelfde geldt voor de ambtelijke ondersteuningsstructuur bij de samenwerking.

In de navolgende hoofdstukken wordt dieper ingegaan op de in de top 10 genoemde ambities en wat nodig is om deze "Richting 2020" te realiseren. Eerst wordt ingegaan op de integrale gebiedsopgaven, die voor onze regio van belang zijn. Daarna wordt het thema "bereikbaarheid en mobiliteit" nader toegelicht, op de voet gevolgd door het thema "vestigingsmilieus". Hierna volgt de verdieping voor het thema "duurzaamheid en energie" en het geheel wordt afgerond met het thema "vitaal landelijk gebied". Eveneens in de 2e helft van 2011 zullen de opgaven verder geconcretiseerd en ingevuld worden als onderdeel van het Uitvoeringsprogramma van de regio. Het is logisch dit in lijn met de "governance"-model discussie te doen, zodat de ambtelijke ondersteuningsstructuur past bij de uitvoeringsagenda.

3. OMGEVING

“Noordoost Brabant is in 2020 een krachtige en vitale regio met een hoge kwaliteit van leven in zowel stad als dorp.”

De regio Noordoost Brabant wil dat in 2020:

- Drie Strategische Ruimtelijke Opgaven in uitvoering zijn genomen (As A2; As A50/N279 en As Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Nijmegen).
- Een 4e Strategische Ruimtelijke Opgave rondom de integrale gebiedsontwikkeling Maas is ontwikkeld en deels in uitvoering (accenten: Vervoer over water, doorontwikkeling havens, waterveiligheid en Zuiderwaterlinie als integraal onderdeel Toerisme, recreatie en cultuurhistorie).
- De leefbaarheid in steden en dorpen toegenomen is door aanpak van zogenoemde doorsnijdingen met grootschalige infrastructuur.

In deze paragraaf wordt ingegaan op ruimtelijke vraagstukken binnen de regio, die een integrale, gebiedsgerichte benadering vragen. Het zijn regionale opgaven, die onder meerdere thema's tegelijk vallen. Hierbij wordt aangehaakt bij de Gebiedsagenda Brabant, welke door het Rijk is geïntroduceerd. In deze Gebiedsagenda delen het Rijk en de regionale partners hun beeld over de fysiek-ruimtelijke opgaven in de regio. De agenda bevat dan ook een overzicht van alle belangrijke programma's en projecten die bijdragen aan een duurzame ruimtelijke ontwikkeling van Brabant in de periode tot 2020. Voor de regio Noordoost Brabant zijn de volgende onderdelen uit de Gebiedsagenda Brabant van belang:

1. A2-zone
2. As 's-Hertogenbosch - Nijmegen
3. Gebiedsversterking Oostelijk Langstraat
4. Integrale wateropgave Maas
5. As Helmond - 's-Hertogenbosch
6. As Tilburg - 's-Hertogenbosch (N65)
7. Oost-west verbinding³
8. Oost-Brabant/Peelhorst/Maashorst
9. As-50
10. Spoorse doorsnijdingen.

In de agenda “Richting 2020” focust de regio zich op een aantal van deze onderdelen en brengt een en ander meer in onderlinge samenhang onder de aandacht. Dit betekent niet dat we alles aan alles willen verbinden, maar wél dat we verbanden zien in deze opgaven en vooral ook de kansen willen pakken die dat oplevert.

3.1 Ruimtelijke Strategische opgave “A2-zone”

Brabant ontwikkelt zich als een internationaal concurrerende kennisregio, waarin de A2 zone een bijzondere rol speelt. In de Gebiedsagenda Brabant hebben het Rijk en de regionale partners voor de A2 zone een majeure, grensoverschrijdende opgave geformuleerd. Deze meervoudige en complexe gebiedsopgave bevat drie thema's die om nader onderzoek vragen:

1. Studie naar de (economische) kansen om de A2 zone te versterken tot een internationale economische kennis en ontwikkelas.
2. Studie naar het geleiden van groei, het versterken van stedelijkheid en het realiseren van een robuuste groenstructuur voor de A2 zone op (inter)nationaal niveau.
3. Studie naar het beter en sneller geleiden van de huidige en toekomstige vervoersvraag langs de A2 zone.

---

³ De studie naar de oost-westverbinding is inmiddels afgerond, zie bijlage 2

De infrastructurele verbindingen en de ontwikkellocaties in de A2-zone vormen een ruimtelijk systeem in de vorm van een multimodale ladderstructuur. De A2 en intercityverbinding vormen de stijlen met als sporten de steden en de dwarsverbindingen op de weg. De gebiedsontwikkeling in de A2-zone en de aansluitingen van diverse oost-westverbindingen op de Brabantse A2-as zijn voor Brabant van bijzonder belang. Een belangrijk kruisingsvlak wat dat betreft vormt de A2 rond 's-Hertogenbosch. Hier doen zich nu al knelpunten voor op de aansluitingen van de N65, A59 en N279. Komende ontwikkelingen van infrastructurele en economische aard zullen de bestaande oost-west relaties versterken en daarmee de druk op de aansluitingen op de A2. Onderdeel hiervan is een duurzame oplossing voor de problemen bij - en een goede ontsluiting voor - de stedelijke knoop Avenue2 in 's-Hertogenbosch. Daarmee is de noodzaak van aanpassingen aan de A2 nadrukkelijk geïndiceerd. Om de knelpunten op de kruising van de noord-zuid- en de oost-westverbindingen op te lossen, zijn gezamenlijke inspanningen van alle overheden nodig. De regio ziet daarbij nadrukkelijk een rol voor zichzelf weggelegd.

3.2 Ruimtelijke Strategische Opgave “As Waalwijk - ‘s-Hertogenbosch - Nijmegen”

De as Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Nijmegen (A59/A50) verbindt het stedelijk netwerk van BrabantStad met de Stadsregio Nijmegen-Arnhem. Tegelijkertijd is het een van de ‘sporten’ van de ladderstructuur van de A2. De gebiedsopgave van deze as is daardoor ook sterk verbonden met de opgave van een duurzame bereikbaarheid en mobiliteit langs de infrastructurele verbindingen van de weg (A59-A50), spoor (knooppunt 's-Hertogenbosch - knooppunt Nijmegen) en water (Maas en havens). Op regionaal schaalniveau is de centrale opgave voor de as 's-Hertogenbosch - Oss het versterken van de bestaande en nieuwe knooppunten, het afstemmen van woon- en werkgebieden, het gelijktijdig faciliteren en reguleren van de vervoersvraag (spoor, weg en water) en het versterken van de landschapsecologische zones.

De spoorlijn 's-Hertogenbosch - Nijmegen opent de mogelijkheid om in samenhang met de ruimtelijke ontwikkelingen in dit gebied nieuwe voorstadhaltes te realiseren, waaronder Berghem en op termijn een mogelijke verplaatsing van station Oss-West in samenhang met verdere verstedelijking ten westen van Oss. Daarnaast zijn er kansen voor versterking rond de bestaande haltes, waaronder Rosmalen en de spoorzone Oss (planvorming gestart). Onlangs is de spoorverbinding tussen de haven van Oss en het hoofdspoor net gereactiveerd. Ook zijn er kansen voor een opwaardering van de spoorverbinding zelf waardoor een sterkere en intensievere verbinding tussen het Brabantspoor en de Stadsregio Arnhem-Nijmegen tot stand kan worden gebracht. Dit vergt onder andere aanpassing van het spoortraject met verdubbeling van het spoor op de spoorbruggen (Dieze en Ravenstein).

In het oostelijk deel van de A59 vragen de ontsluiting van het toekomstige, regionale bedrijventerrein Heesch-West, Life Science Park Oss en de verkeersafwikkeling bij het knooppunt Paalgraven (A59/A50/N329/N324) om een vervolgaanpak (onderdeel rijksbegroting infrastructuur). Ook wordt met subsidiëring vanuit rijk (ministerie I&M) en provincie een fietssnelweg Oss-Maasdonk-'s-Hertogenbosch (de F-59) gerealiseerd.

De belangrijkste nieuwe ontwikkelingen zijn het regionale bedrijventerrein Heesch-West (bestemmingsplanfase), het werklandschap Autotron Rosmalen (studie), de Groote Wielen bij 's-Hertogenbosch (in aanleg) en Oss-West (studie). Specifieke onderdelen van de gebiedsopgave liggen er vanuit het aanwezige waterwingebied rond Nuland en bij de functie en positionering van de huidige LOG-gebieden.

In het westelijke deel van deze as, van Waalwijk tot en met Oss, vinden langs de A59 meerdere ruimtelijk-functionele ontwikkelingen plaats die onderdeel zijn van een regionale duurzame bereikbaarheid en mobiliteit, waarvan onderdeel vormen de verschillende maatregelen aan de A59 tussen Waalwijk en 's-Hertogenbosch, zoals verwoord in de Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL).⁴

---

⁴ Voor toelichting op de gebiedsversterking, zie bijlage 1

De GOL is een integrale gebiedsvisie voor hoogwaterbescherming, verkeer, landschap & ecologie, landbouw & recreatie en het generieke thema “wonen, werken & welzijn”. Door onder andere het verminderen van het aantal aansluitingen op de A59 is verbreding naar 2x3 rijstroken tot 2030 niet nodig. Verder worden ook onder andere groene structuren ten zuiden (Bossche Broek, Loonse - en Drunense Duinen en het Groene Woud) en ten noorden van de A59 (Sompen en Zooislagen en de Maas) in deze gebiedsvisie met elkaar verbonden. De eerste stap in het GOL is de realisering van een klimaatbuffer tussen Vlijmen en 's-Hertogenbosch in de jaren 2011 t/m 2013. Rijk, Provincie, regio en bedrijfsleven zullen in 2011 afspraken maken over de financiering van de gebiedsvisie, waarvoor de kosten globaal worden geraamd op 150 miljoen euro.

3.3 Ruimtelijk Strategische Opgave “As A50/N279”

De opwaardering van de N279 tot ontwikkelas is onderdeel van het regionaal akkoord “bereikbaarheidsprogramma ZuidoostVleugel BrabantStad”. Dit betreft een samenhangende ruimtelijke opgave op het gebied van multimodale bereikbaarheid (weg, water, spoor), wonen, werken, natuur en landschap. Dit betekent onder meer de ontwikkeling van bedrijventerreinen langs de regionale as van de N279 en de nationale as A2. Bijvoorbeeld de ontwikkeling van Foodpark Veghel/De Kempkens.

De N279 langs de Zuid Willemsvaart vormt de hoofdverbinding tussen de economische kerngebieden 's-Hertogenbosch, Uden/Veghel en Helmond. Bovendien draagt het opwaarderen van de N279 bij aan een robuust wegennet dat minder gevoelig is voor verstoringen. Deze verbinding maakt het centrale deel van de regio bereikbaar richting Randstad via de A2 en richting Venlo en Duitsland via de A67. Het opwaarderen van de N279 is wenselijk en het verbeteren van de snelwegaansluitingen is noodzakelijk, hetgeen ook wordt onderkend door de provincie in haar recent gesloten Bestuursakkoord.⁵

De Netwerken van 's-Hertogenbosch en Veghel moeten optimaal aansluiten op de N279 om problemen op de A2 en A50 te voorkomen. Deze maatregelen zijn onlosmakelijk gekoppeld aan de gebiedsontwikkeling.

De autonome vervoersontwikkeling, de verkeersaantrekkende werking van de opwaardering van de N279 en de gebiedsontwikkeling langs de N279 en A50 vragen dus ook om verbeteringen aan de A50 om de regio goed bereikbaar en leefbaar te houden, temeer daar deze as ook het zuidoostelijke gedeelte van het stedelijke netwerk van BrabantStad met de Stadsregio Arnhem-Nijmegen verbindt.

Daarmee wordt in de regio Noordoost Brabant de stedelijke “ruit” 's-Hertogenbosch - Oss - Uden - Veghel gevormd. De gebiedsopgave is onlosmakelijk verbonden met de gebiedsopgaven rond de A2, de N279 en de as 's-Hertogenbosch - Nijmegen. Tegelijkertijd vormt deze as de verbinding tussen het stedelijke en landelijke gebied in Noordoost Brabant.

Opgaven zijn er voor wat betreft het verbinden van drie toplocaties uit de regionale Top 10, te weten het Foodpark in Veghel, het Zorgpark in Uden en het Life Sciences Park in Oss, via het verlengde van de A50 en de Weg van de Toekomst in Oss (N329). Ook het realiseren van een sluitend Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV) netwerk, dat als aparte ambitie is geformuleerd, is binnen deze gebiedsontwikkeling een belangrijke opgave met haltes bij onder andere het nieuwe ziekenhuis en het winkelcentrum van Uden, de wijk 't Ven, centrum en Foodpark Veghel.

De A50 doorsnijdt het natuurgebied De Maashorst. In dit gebied, en dan met name rondom het nieuwe ziekenhuis Bernhoven en de Bedafse bergen, worden diverse nieuwe zorg gerelateerde initiatieven ontwikkeld. De A50 kan drager zijn voor de nieuwe zorgeconomie in combinatie met de nieuwe vitaliteit in het gebied. Deze ontwikkeling vindt plaats tegen de achtergrond van de landschapsecologische ontwikkeling

---

⁵ Zie Bestuursakkoord Provincie Noord-Brabant “Tien voor Brabant”

in De Maashorst en de toeristisch-recreatieve ontwikkelingen rondom de A50, waarbij eveneens nieuwe kansen ontstaan voor economische ontwikkeling.

3.4 Integrale gebiedsontwikkeling Maas

Van Boxmeer tot Waalwijk vormt de Maas de meer dan 100 km lange noordoostelijke grens van de regio Noordoost Brabant. De ligging aan de Maas maakt het gebied kwetsbaar voor overstroming en andere overlast. Ook is er door de bevolkingsgroei en door de toegenomen welvaart steeds meer te beschermen. Door klimaatsverandering stijgt de zeespiegel en wordt het warmer, natter (door extreme buien) en droger (door minder zomerse regendagen). Er moet meer water dan nu door de Maas en de waterlopen (zoals Aa, Dommel, Raam en Hertogswetering, die afwateren op de Maas) in het gebied. De kans op overstroming neemt toe en dat brengt de veiligheid van het gebied in het geding.

Waterschap Aa en Maas is verantwoordelijk voor de (water)veiligheid van de mensen in het gebied. Om deze veiligheid, nu en straks, te kunnen garanderen, wil het Waterschap anticiperen op de genoemde veranderingen. Samen met de regio kiest het Waterschap daarbij nadrukkelijk voor een integrale gebiedsgerichte aanpak van de waterveiligheid in samenhang met ruimtelijke kwaliteit, ruimtelijk/economische ontwikkelingen, kansen en natuurdoelen. Deze integrale gebiedsaanpak sluit aan op en is gekoppeld met het landelijke Deltaprogramma Rivieren. Hier is de opdracht om veiligheid én ruimtelijke ontwikkeling te realiseren in samenhang met de andere deltaprogramma's. Het krijgt vorm na 2015/2017 als de Maaswerken en het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) zijn gerealiseerd.

De uitvoering van het Deltaprogramma is al gestart met dijkversterkingsprojecten en ruimte maken voor de rivieren. Tegelijkertijd wordt nagegaan wat nodig is voor de lange termijn en waar kansen liggen. Immers, de combinatie van meerdere maatregelen in een gebied kan leiden tot een oplossing die de watervoorziening en veiligheid borgt en tegelijkertijd aantrekkelijk en kosteneffectief is. Om tot de gewenste integrale ontwikkelingen te kunnen komen, moeten de middelen voor waterveiligheid uit het aanstaande Deltafonds (met vanaf 2020 ten minste 1 miljard euro jaarlijks) gekoppeld worden aan de middelen van andere overheden en private partijen.

Essentieel voor het slagen van deze integrale gebiedsaanpak is de intergemeentelijke samenwerking, vooral binnen de Regio Noordoost Brabant. Waterschap, gemeenten en andere betrokkenen kunnen samen de kansen pakken om de waterveiligheid en kwaliteit van het gebied te versterken door verbindingen te leggen tussen:

- projecten en programma's zoals HWBP, IVM2, Maaswerken, Deltaprogramma, Gebiedsagenda MIRT, Agenda van Brabant, Natura 2000, en andere;
- partijen: overheden, onderwijs, ondernemers en overige;
- lange termijn doelen waterveiligheid met korte termijn opgaven vanuit lokale gebiedsurgenties;
- financieringsstromen.

De samenwerking leidt tot een overzicht van ruimtelijke kansen en knelpunten in het gebied die samenhangen met de waterveiligheid. Samen met belanghebbenden wordt een gebiedsaanpak ontwikkeld, dat duidelijkheid geeft over de urgentie, de belangenconflicten en –overeenkomsten en de risico's. In de toekomst kan de gebiedsaanpak uitgewerkt worden in een gezamenlijke strategische visie en een gezamenlijk investeringsprogramma en organisatieafspraken. Met de pilot "Dijkkring 36" is hiertoe de eerste stap gezet, door de kansen van een concept als meerlaagsveiligheid te onderzoeken.

De integrale gebiedsopgave rondom de Maas heeft vele dwarsverbanden met andere projecten/ gebiedsprocessen. Deze zullen worden meegenomen in de totale opgave. Het gaat onder andere om kansen vanuit toerisme en cultuurhistorie (bijvoorbeeld Zuiderwaterlinie), toerisme en recreatie Noordoost Brabant en de Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL).

De uitwerking leidt tot een aantal concrete projecten die de integraliteit van het totale programma doorzetten in de concrete aanpak van het project. Een ontwikkeling die al is opgestart is de gebiedsontwikkeling Waterfront Ravenstein. Hier wordt het opheffen van een rivierknelpunt in de Maas vanuit waterveiligheid (pilot Deltaprogramma) aangepakt in samenhang met de verplaatsing van een milieuhinderlijk mengvoederbedrijf en versterking van het cultuurhistorische stadsgezicht en blauwgroene ontwikkelingen (landschap, natuur, recreatie en leefbaarheid). Daarnaast speelt hier ook een mogelijke opwaardering van de spoorverbinding 's-Hertogenbosch - Nijmegen (verdubbeling spoorbrug).

3.5 Opgaven vanuit de leefbaarheid in de regio

Binnen de regio Noordoost Brabant zijn er diverse infrastructurele werken (met name N-wegen en spoorverbindingen) die bepaalde kernen of natuurgebieden doorsnijden. Deze doorsnijdingen hebben vaak negatieve invloed op de leefbaarheid in een bepaald gebied. Enkele negatieve effecten waaraan gedacht moet worden zijn geluidshinder, barrièrewerking, beperkte bereikbaarheid, verminderde doorstroming, verkeersveiligheid en luchtkwaliteit.

De ambitie van de regio is om dergelijke doorsnijdingen van woon- en natuurgebieden die vaak een complexe problematiek met zich meebrengen integraal op te pakken en te komen tot een oplossing die ruimte biedt voor toekomstige mobiliteitsgroei, maar waarin ook de leefbaarheid, veiligheid en ruimtelijke kwaliteit hersteld en waar mogelijk verbeterd wordt. De aanpak van N-wegen en spoorse doorsnijdingen bieden zo kansen voor een gebiedsgerichte aanpak waarbij de potenties van het gebied versterkt kunnen worden.

3.5.1 Aanpak N65 Tilburg - 's-Hertogenbosch (pilot)

Concreet speelt bovengenoemde problematiek op dit moment bijvoorbeeld rondom de N65. Een gezamenlijke gebiedsgerichte aanpak door alle aangrenzende gemeenten en de provincie heeft geleid tot een pilot in het kader van het MIRT. Daarin wordt gekeken naar oplossingen voor de doorstromings- en leefbaarheidsproblematiek op en rondom N-wegen, waarbij specifiek de cumulatieve problematiek (met spoor en A2) in Vught ook onderwerp van studie is. Naast haalbare, gebiedsgerichte oplossingsvarianten, waarin de ruimtelijke-, economische- en ecologische gebiedskwaliteit wordt versterkt, heeft de pilot ook betrekking op innovatieve financieringsmogelijkheden en (voor)financiering.

3.5.2 Opgaven in Oost Brabant

Uit een recente studie⁶ is gebleken dat een nieuwe oost-westverbinding vanuit verkeerskundige optiek niet noodzakelijk is. De vervoerwaarde is daarvoor te gering en de voordelen in termen van reistijdverbetering zijn beperkt. Het verbeteren van de leefbaarheid en verkeersveiligheid op de huidige oost-westverbindingen is echter wel een doelmatige en effectieve strategie om een duurzame wegenstructuur in de regio te bereiken.

Op het onderliggend regionale netwerk moet de focus vooral liggen op het verbeteren van de leefbaarheid en verkeersveiligheid. Waar en hoe groot de lokale leefbaarheid- en veiligheidsknelpunten zijn in de regio Noordoost wordt nog nader in samenhang onderzocht.

Een integrale regionale mobiliteits- of gebiedsvisie voor de middellange en lange termijn van de regio tussen grofweg de A67, A50 en A73 zal bijdragen aan een verbetering van de verkeersveiligheid en leefbaarheid. Tevens kan daarbij de aandacht uit gaan naar het versterken van de relaties met de (stads)regio's in andere provincies en richting Duitsland. De as A73 is immers een belangrijke noord-zuidverbinding en gebiedsas tussen de Stadsregio Arnhem-Nijmegen via Greenport Venlo naar Maastricht kan bovendien bijdragen aan verdere verbetering van het woon- en leefklimaat in het Land van Cuijk.

---

⁶ Zie bijlage 2 voor een korte weergave van de studie en de resultaten

De vier bestaande provinciale oost-westverbindingen (N324/N321, N264, N272 en N270) liggen in de gebiedsopgave "De Peelhorst". Die gebiedsopgave heeft mede betrekking op de infraopgave en leefbaarheid in relatie tot elkaar en in relatie tot de ontwikkeling van het gebied. Er zal nog nader bepaald worden hoe een en ander met elkaar gekoppeld of zelfs samengevoegd zal worden. Ook kennis en ervaringen opgedaan ten aanzien van het doorsnijdingenvraagstuk met betrekking tot spoorverbindingen en de N65 zullen daarbij worden meegenomen.

Oost-Brabant vormt met samen met Noord-Limburg en Niederrhein het grootste tuinbouwgebied van Europa. Het is met de hieraan verwante economische clusters ook één van de grote landbouwgebieden in de Eurodelta. Binnen Oost-Brabant is er een forse concentratie aan food- en processingindustrie, primaire productie en dienstverlening. De integrale gebiedsopgave voor Oost-Brabant is een vitaal modern landelijk gebied te creëren, met een duurzame werkgelegenheidsstructuur die gebaseerd is op het sterk geïntegreerde en innovatieve agrarisch-industriële complex. Specifiek is de opgave om deze ontwikkeling duurzaam te enten op het specifieke landschap van de Peel en de verbindingen van de natuurgebieden van de Peel, de Maashorst en Stippelberg. Daartoe is de Peelhorst in de provinciale ruimtelijke structuurvisie opgenomen als een van de 9 integrale provinciale gebiedsopgaven. Momenteel is een projectverkenning Peelhorst opgestart, waarbij een verbinding wordt gelegd tussen de landschappelijke opgave en de opgave voor een vitaal landelijk gebied.

De mogelijkheden voor een duurzame (hoogwaardige) doorontwikkeling van de landbouw (transitie) worden momenteel onderzocht door de TOP-commissie Van Doorn en vormen bouwstenen om te komen tot een samenhangend ontwikkelingsperspectief voor een vitaal landelijk gebied in Oost-Brabant.

Bouwstenen voor de gebiedsopgave zijn daarbij: transitie in de landbouw, volksgezondheid, dierenwelzijn, duurzame energie uit agrarische productieprocessen, realisatie van ecologische verbindingen, bestrijden van verdroging, zoetwatervoorziening, toekomstbestendige werkgelegenheid. Op een groter schaalniveau zijn de verbinding met de agrifood-sector (Food-cluster uit FHF-speerpunten) van belang. Op de schaal van de omliggende landschappen, zoals de Maashorst, ligt de nadruk sterker op landschapsontwikkeling, revitalisering, toerisme, recreatie, leefbaarheid en cultuurhistorie. Onlangs is de Maashorst benoemd tot provinciaal landschap van allure waarvoor investeringsgelden zijn toegekend.

3.5.3 Spoorse doorsnijdingen

Het Brabantse spoornet wordt zeer intensief gebruikt, zowel voor personen- als goederenvervoer. Naar verwachting zal de drukte op het spoor de komende jaren nog toenemen. Het regeerakkoord stelt dat uitbreiding van de spoorcapaciteit samen moet gaan met verbetering van de woon- en leefomgeving. Om tot een kansrijke aanpak van de spoorse doorsnijdingsproblematiek te komen voeren Boxtel en Vught een stakeholders-, omgevings- en procesanalyse uit in samenspraak met ProRail, de provincie Noord-Brabant, het ministerie van Infrastructuur en Milieu, de gemeente 's-Hertogenbosch en andere relevante stakeholders. Deze analyse dient voor de zomer van 2011 te worden afgerond, zodat het resultaat gebruikt (en dus getoetst) kan worden bij de verdere uitwerking van het programma Hoogfrequent Spoor (PHS).

4. BEREIKBAARHEID EN MOBILITEIT

“Noordoost Brabant heeft in 2020 goed doorstromende wegen en hoogwaardig openbaar vervoer.”

Voor het versterken van het sociaal-culturele, economische en ecologische vermogen van Noordoost Brabant is bereikbaarheid van cruciaal belang. Het is een van de meest bepalende factoren achter een succesvolle regionale economie. Noord-Brabant heeft de ambitie om tot de top van de kennis- en innovatieregio's te (blijven) behoren. In verband daarmee wil Noord-Brabant zijn rol van belangrijke vervoersschakel in Noord-Europa versterken. Een voorwaarde is dat Noord-Brabant beschikt over een efficiënt en robuust verkeer- en vervoersysteem. De provincie heeft daarvoor een Mobiliteitsfonds in het leven geroepen en is op zoek naar cofinanciering door gemeenten, Rijk en daar waar mogelijk ook Europa. Aan deze ambities wil de regio Noordoost Brabant naar vermogen een bijdrage leveren.

Veel van de infrastructurele opgaven van de regio maken onderdeel uit van de ruimtelijke strategische opgaven en werden daarom in de vorige paragraaf al beschreven. In deze paragraaf komen ze alleen nog aan de orde vanuit het specifieke verkeers- en vervoersbelang.

Naast de fysieke bereikbaarheid is de digitale bereikbaarheid van de regio via breedband dataverbindingen van groot belang, zodat fysieke afstanden geen belemmeringen zijn voor informatie- en kennisoverdracht. Een robuust en gedegen glasvezel netwerk gekoppeld aan andere (internationale) knooppunten ondersteunt de regio in het streven een topregio te worden.

De regio Noordoost Brabant wil dat in 2020:

- de versterking van de gebiedsassen in uitvoering is zoals de As A2; As A50/N279 en de As Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Nijmegen;
- de integrale gebiedsontwikkeling Maas, met de accenten vervoer over water, de (door)ontwikkelingen van de havens, in uitvoering is;
- de leefbaarheid in steden en dorpen is toegenomen door de aanpak van de zogenaamde doorsnijdingen door en van grootschalige infra waarbij de N65 als pilot geldt;
- het HOV operationeel is in Noordoost Brabant en bij Openbaar Vervoer (OV) ligt het accent op duurzaam (streek)vervoer.

4.1 Versterking van de gebiedsassen

Om de bereikbaarheid en leefbaarheid op lange termijn te garanderen zijn ingrepen nodig in de weg-, water- en railinfrastructuur in de Brabantse vervoerscorridors. De ingrepen in de weginfrastructuur kunnen gekoppeld worden aan gebiedsontwikkelingen op deze gebiedsassen. In de paragraaf Gebiedsontwikkeling kwamen deze onderwerpen al uitgebreid aan de orde. Derhalve wordt hier volstaan met een toelichting op het (inter)nationale en regionale belang van die gebiedsassen voor de bereikbaarheid van de regio.

De A2 zone is een internationale economische ontwikkelas en de belangrijkste noord-zuidverbinding van Nederland, die loopt via Schiphol/Amsterdam, Utrecht, 's-Hertogenbosch en Eindhoven tot aan Maastricht. De hele A2 zone heeft betekenis voor de positionering van Nederland in Noordwest Europa en is daarmee van (inter)nationaal belang. Het Rijk investeert fors in de verbreding van de A2 en het verbeteren van de knooppunten bij de steden. Voor de regio zijn de parallelbanen op de rondweg 's-Hertogenbosch en de aansluitingen op de A2 via de A59, N279 en N65 van groot belang.

Op nationale schaal wordt de kennis-as Amsterdam-Utrecht-'s-Hertogenbosch-Eindhoven-Maastricht ruimtelijk zichtbaar in de vorm van een ladder (spoor en snelweg A2), met als sporten de steden en dwarsverbindingen op de weg. Het versterken van die kennis-as vraagt met name om een hoogwaardige ontwikkeling van knoop- (bereikbaarheid) en plaatswaarde (ruimtelijk programma) ter plaatse van de steden, bijvoorbeeld Avenue2 bij 's-Hertogenbosch.

De as A73 is voorts een belangrijke noord-zuidverbinding en gebiedsas in meer regionaal perspectief. Deze verbindt de stadsregio Arnhem-Nijmegen via Greenport Venlo aan Maastricht en kan bovendien bijdragen aan verdere verbetering van het woon- en leefklimaat in het Land van Cuijk. Ontwikkelpotentie zien we hier rond de A77 en Duitse A57-as. Hierdoor ontstaat een goede Brabantse verbinding met vliegveld Weeze (alle modaliteiten). Deze doorontwikkeling vraagt echter wel aandacht voor de veiligheid van en leefbaarheid in gebieden langs de verschillende oost-westverbindingen (N-wegen) vanaf de N279 en A50 richting deze wegen.

De as A59/A50, Waalwijk - 's-Hertogenbosch - Oss - Arnhem is centraal gelegen tussen de stedelijke netwerken BrabantStad, Mainport Rotterdam -Den Haag, Brainport Zuidoost Brabant, Greenport Venlo en Arnhem/Nijmegen.

Van Waalwijk tot en met Oss vinden langs de A59 meerdere ruimtelijk-functionele ontwikkelingen plaats die onderdeel zijn van een regionale duurzame bereikbaarheid en mobiliteit, waaronder de Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL).⁷

Een andere belangrijke schakel vormt de N279 als hoofdverbinding tussen de economische kerngebieden 's-Hertogenbosch, Uden/Veghel en Helmond. Het opwaarderen van de N279 zal een bijdrage leveren aan een robuust wegennet dat minder gevoelig is voor verstoringen. Deze verbinding maakt het centrale deel van de regio bereikbaar richting Randstad via de A2 en richting Venlo en Duitsland via de A67.

4.2 Duurzame mobiliteit

Naast de grootschalige infrastructurele maatregelen, die vooral via de ruimtelijke strategische opgaven ingevuld zullen worden, kan de bereikbaarheid van de regio Noordoost Brabant een impuls krijgen door het stimuleren van duurzame mobiliteit. In de regio denken we dan aan maatregelen rond (hoogwaardig) openbaar vervoer, spoor, ketenmobiliteit, elektrisch rijden en vervoer over water.

4.2.1 Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV)

HOV staat voor snelle, comfortabele openbaar vervoerslijnen met een hoge frequentie plus overstapvoorzieningen voor fiets, auto en trein. Het HOV in Noordoost Brabant moet Veghel/Uden, Oss, 's-Hertogenbosch en Eindhoven met elkaar verbinden. Het draagt in Noordoost Brabant bij aan een betere leefbaarheid, ruimtelijk-economische ontwikkelingen en duurzame bereikbaarheid. Uiteindelijk moeten spoor-, HOV-, auto-, trein- en fietsverbindingen samenkomen tot een samenhangend netwerk. Een goede bereikbaarheid van de stedelijke kernen vanuit hun achterland is dan verzekerd. Het project HOV in Noordoost Brabant gaat nu een fase van realisatie in, een uitgebreide toelichting op het project staat in bijlage 3.

4.2.2 Spoor

In het kader van het Programma Hoogfrequent Spoor gaan er vaker en dus meer personentreinen rijden op de lijn Amsterdam - Eindhoven ('spoorboekloos' reizen). Dit zorgt voor een goede bereikbaarheid met de omliggende regionale netwerken. Dit leidt tot verbeterde bereikbaarheid van omliggende locaties hetgeen een positief effect heeft op het vestigingsklimaat. Overigens verdient het daarmee aanbeveling ook nadrukkelijker te kijken naar de kansen van 'spoorboekloos' rijden voor de oost-westverbindingen, zoals tussen 's-Hertogenbosch en Nijmegen. Om 'spoorboekloos' rijden op de lijn Rotterdam - Eindhoven mogelijk te maken dient een deel van het goederenvervoer op deze lijn te worden verplaatst. Dit goederenvervoer zal worden omgeleid via de Betuwelijn, een spoorboog bij Meteren en vervolgens via 's-Hertogenbosch naar Eindhoven.

---

⁷ Zie bijlage 1

Uitbreiding van deze spoorcapaciteit moet samengaan met de verbetering van de woon- en leefomgeving in onder andere 's-Hertogenbosch, Vught en Boxtel. Rijk, provincie en regio moeten gezamenlijk investeren in de leefbaarheid van deze kernen.

Een opgewaardeerde Maaslijn door (gedeeltelijk) dubbelspoor en elektrificeren is een alternatief voor de noord-zuidverplaatsingen. Opwaardering van de Maaslijn is ook noodzakelijk, gelet op de sterke onderlinge oriëntatie in dat gebied tussen Arnhem/Nijmegen, Cuijk, Boxmeer en Roermond/Venlo ten aanzien van werk en onderwijs.

4.2.3 Transferia en ketenmobiliteit

De transferia bieden de mogelijkheid om slim te reizen in ketens. Het koppelen van overstapvoorzieningen aan het HOV Noordoost Brabant is daarbij een belangrijke kans voor herkomsttransferia in 's-Hertogenbosch, Oss, Uden, Veghel, Boxmeer en Cuijk. Daarnaast kunnen bestemmingstransferia een rol hebben in het bereikbaar maken van de stedelijke omgeving en daarmee de link versterken tussen stad en regio.

4.2.4 Elektrisch rijden en andere vormen van duurzaam vervoer

Onder andere Heusden, Oss en 's-Hertogenbosch werken aan (verschillende varianten van) elektrisch rijden en rijden met nieuwe brandstoffen. De gemeente Oss, Uden en Cuijk rijden op aardgas en in Rosmalen, Oss en Uden zijn openbare vulpunten, met in Uden al 'groen' gas. Op termijn moet aardgas worden vervangen door (regionaal) biogas. Doelgroepen voor uitbreiding zijn het openbaar vervoer en zakelijke verplaatsingen. De kansen voor elektrisch rijden gaan echter nog verder dan duurzaamheid alleen. Ook in de kwalitatieve beleving en waardering van stedelijke knooppunten kan elektrisch rijden een meerwaarde bieden. De regio wil koploper zijn voor inpassing van innovatieve vervoersconcepten in de ruimtelijke context, daarbij wordt kennis gedeeld met de disciplines die de technische aspecten van elektrisch rijden maken en ontwikkelen.

De regio wil duurzaam bereikbaar zijn en blijven. De toename van het verkeer mag niet leiden tot een toename van negatieve gevolgen zoals CO₂-uitstoot, vermindering van de veiligheid, geluidhinder en of luchtverontreiniging. Dit kan mede door voor te sorteren op duurzame mobiliteit, het stimuleren en realiseren van hoogwaardig openbaar vervoer en het realiseren en stimuleren van een netwerk ten behoeve van duurzame brandstoffen zoals aardgas/biogas en elektriciteit. Concrete kansen doen zich hier voor ten aanzien van:

- verduurzamen van het eigen wagenpark;
- verduurzaming van het openbaar vervoer, afvalinzameling en bijvoorbeeld leerlingenvervoer door middel van aanvullende eisen bij verlenen van concessies;
- uitbreiding van het aantal multifuel tankstations;
- een jaarlijkse toename van het aantal multifuel voertuigen bij particulieren en bedrijven.

4.2.5 Fietsennetwerk

In Noordoost Brabant is een regionaal fietsnetwerk opgesteld dat de verschillende gemeenten op regionale schaal met elkaar verbindt. Dit regionale fietsnetwerk is een essentieel onderdeel van een duurzaam mobiliteitssysteem. Zo wordt tussen Mook en Cuijk een interprovinciale fietsverbinding gepland, waardoor de provincies Gelderland, Noord-Brabant en Limburg aan elkaar verbonden worden.

Ook wordt met subsidiëring vanuit Rijk, ministerie I&M en provincie een fietssnelweg Oss-Maasdonk-'s-Hertogenbosch (de F-59) gerealiseerd.

4.2.6 Vervoer over water

Vervoer over water is belangrijk voor het realiseren van duurzame mobiliteit. Met name op het terrein van het (door)ontwikkelen van multimodaliteit liggen er voor de regio kansen. De verbindingen over water via de

Maas en het kanalenstelsel in Noordoost Brabant kunnen veel beter worden benut. De omleiding en opwaardering van de Zuid Willemsvaart is van cruciaal belang voor de hoofdvaarwegenstructuur in Brabant. In de gebiedsagenda Brabant is een project opgenomen voor het netwerk van havens en multimodale knooppunten in Waalwijk, 's-Hertogenbosch, Oss en Cuijk. De provincie ontwikkelt een visie op de netwerkvorming havens en multimodale goederenterminals aan de Maas, waaronder begrepen de duurzame doorontwikkeling N329 ('weg van de toekomst') en de reactivering goederenspoorlijn in 's-Hertogenbosch en Oss. Dit sluit aan op het voornemen van het Rijk om de potenties van het gehele netwerk van vaarwegen te onderzoeken. Dit biedt kansen om het vrachtvervoer over de weg te verminderen en de snelwegen te ontlasten. Het verbeteren van de (inter)nationale bereikbaarheid via de Maas sluit aan bij de integrale gebiedsopgave rond de Maas zoals hiervoor beschreven. Vanuit dit perspectief zijn de plannen voor 3 havengebieden in onze regio van groot belang, te weten:

- *Haven Cuijk*
De gemeente Cuijk gaat een nieuwe overslagkade realiseren (multipurposekade genoemd) in de haven van Cuijk/Katwijk, waar de mogelijkheid ontstaat voor bulkoverslag en een containerterminal. Als de financiering rond komt, kan in 2011 met de aanleg van de kade worden gestart.
- *Haven Oss*
Met de opwaardering van de hoofdontsluitingsweg (N329, verbinding met A50/A59) is ook de bereikbaarheid via de weg gewaarborgd. Hiermee biedt de haven van Oss volledige trimodale bereikbaarheid voor haar omgeving.
- *Haven Veghel*
Veghel zet er samen met bedrijfsleven, provincie en Rijk voortvarend op in om ook die haven multimodaal te ontsluiten.

4.3 Digitale bereikbaarheid

De ontwikkelingen in de technologie gaan snel en daarmee verandert ook de behoefte aan informatie- en kennisoverdracht in de samenwerking tussen bedrijven, instellingen en overheden. Daarnaast heeft Noordoost Brabant de potentie één van de Europese topregio te worden waarbij Food, Health & Farma centrale thema's zijn. Bedrijven zijn in toenemende mate innoverend en internationaal georiënteerd en kunnen niet buiten een aansluiting op een snelle internet-backbone. De aanleg van snelle dataverbindingen is dan ook een belangrijke randvoorwaarde.

Een breedband glasvezelverbinding in de regio Noordoost Brabant kan bedrijven en instellingen faciliteren in het opzetten van relaties met bedrijven en instellingen in andere aan breedbandige glasvezelnetwerken aangesloten bedrijven zoals in Venlo, het KAN-gebied, etc.

De regio beziet op welke wijzen een breedband-dataknooppunt gerealiseerd kan worden met rechtstreekse aansluiting op bijvoorbeeld de Amsterdam Internet Exchange (AMS-IX), evenals een dergelijk knooppunt aangesloten glasvezelring tussen de gemeenten. Mogelijk kan dit in analogie aan BrabantNet, een open breedband netwerk tussen de steden Roosendaal, Breda, Tilburg, 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Helmond.

5. WERK

“Noordoost Brabant is in 2020 een excellente regio in Food, Health & Farma (FHF).”

Regio's moeten goede vestigingscondities voor modern ondernemerschap bieden willen zij werkgelegenheid behouden en voorkomen dat kennis wegvloeit naar andere gebieden. Omdat specialisatie van (kennisintensieve) bedrijvigheid steeds meer toeneemt, is het gewenst als regio optimaal hierop in te spelen bij het (her-)ontwikkelen van de diverse vestigingslocaties.

Daarbij is uitgangspunt dat ondernemerschap, innovatie en creativiteit vereist zijn om de economische vitaliteit van de regio te kunnen waarborgen/vernieuwen. De praktijk leert daarbij dat clusters van bedrijven, om zich te kunnen ontwikkelen, behoefte hebben aan een omgeving die tegemoet komt aan hun specifieke wensen.

Op dit moment is zichtbaar dat binnen Noord-Brabant een specialisatie van deelregio's ontstaat (en daarmee complementariteit tussen deze regio's), die zich als volgt laat samenvatten: West Brabant als Chainport, Zuidoost Brabant als Brainport, Midden Brabant als Midpoint en Noordoost Brabant als FHF-regio.

Kansen voor de regio Noordoost Brabant worden vooral onderkend binnen het cluster FHF, omdat deze sectoren van oudsher sterk vertegenwoordigd zijn, de regio op dit gebied een belangrijke scharnierfunctie vervult tussen omliggende kennisclusters (Nijmegen, Wageningen en Venlo) en de regio een kruispunt is van twee werelden, die van agrofood en die van lifesciences. De ambitie is om een landelijke toppositie als economisch centrum op het grensvlak van voeding en gezondheid in te nemen. Om de vestigingsmilieus in Noordoost Brabant maximaal hierop in te richten is een specifiek project “Topmilieus voor innovatieve bedrijvigheid” verder uitgewerkt in een eigen position paper⁸, waarvan de hoofdlijnen in paragraaf 5.1 zijn opgenomen.

Daarnaast wordt onderkend dat de gewenste “diversiteit in vestigingsmilieus” ook inhoudt dat andere aanwezige kwaliteiten in de regio maximaal dienen te worden benut. Zo zijn er voorbeelden van innovatieve werklandschappen in ontwikkeling, die niet of beperkt deel uitmaken van het cluster FHF, maar die wel kansen bieden voor een duurzame regionale economie in Noordoost Brabant. Deze werklandschappen focussen bijvoorbeeld op stimulering van (startende) ondernemers, door uitwisseling tussen onderwijs (kennis) en bedrijfsleven (kunde) fysiek mogelijk te maken en hiermee de innovatiekracht van het MKB te stimuleren.

Verder wil de regio ook de (her)ontwikkeling van multimodale werklocaties (waaronder bedrijven voor natte bedrijvigheid en logistieke bedrijventerreinen) onder dit thema de juiste aandacht geven.

⁸ Position paper “Van sterke clusters naar een excellente regio”, februari 2011; samenvatting in bijlage 4

Voor de gewenste economische vitaliteit is diversificatie van bedrijvigheid gewenst. Ervaringen elders hebben immers geleerd dat een te grote afhankelijkheid van grote (industriële) bedrijven een regio kwetsbaar maakt. Naast inspanningen om de regionale focus op Food, Health & Farma te versterken, zijn daarom ook initiatieven nodig die ondernemerschap in breder verband faciliteren.

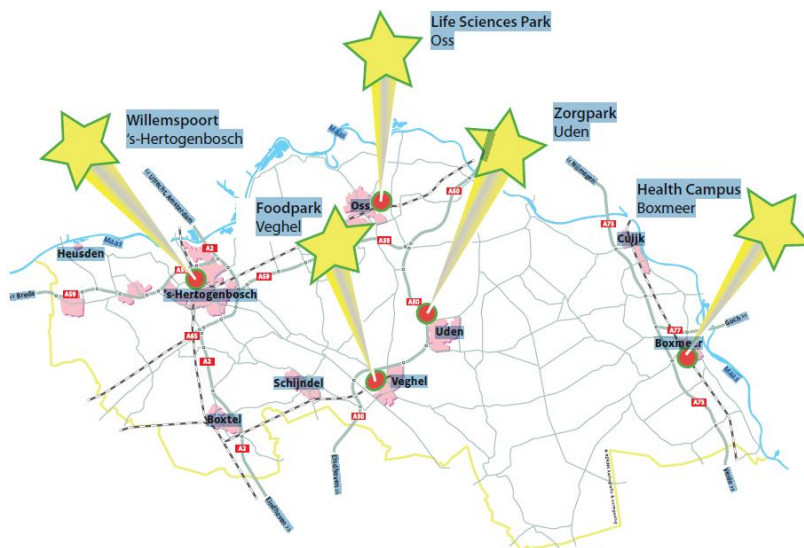
Het gaat hierbij uitdrukkelijk niet alleen om het ontwikkelen van nieuwe werklocaties, maar ook om het (op een duurzame wijze) zodanig herstructureren van bestaande locaties dat zij beter aansluiten bij de behoeften van de moderne bedrijvigheid.

Wil de geambieerde diversiteit in vestigingsmilieus maximaal voorzien in de behoeftes van moderne bedrijvigheid, dan zijn naast de beschreven (fysieke) locaties ook overige faciliteiten noodzakelijk. Om bedrijven, ook op langere termijn, te binden aan de regio Noordoost Brabant, zal bijvoorbeeld ook gestreefd moeten worden naar een juiste relatie tussen de economische ambities en de daarmee samenhangende (vervangings-)vraag aan arbeid. Het kunnen bieden van een toekomstbestendige (duurzame) arbeidsmarkt vereist continu regionale inspanningen op het terrein van instroom, door-instroom en zij-instroom van medewerkers. Ook hier is, gelet op de regionale focus op het FHF-cluster, bundeling van krachten tussen bedrijfsleven en kennisinstellingen nodig om het gewenste innovatief vermogen van de ondernemingen in deze sectoren te waarborgen.

Daar waar nieuwe kansen voor de regionale economie meer samenhangen met de ontwikkelingen binnen het landelijk gebied (bijvoorbeeld voor de "leisure" sector), zijn zij onder dat thema beschreven.

Concreet wil Noordoost Brabant dat in 2020:

- minimaal vijf toplocaties (Willemspoort 's-Hertogenbosch, Life sciences Park Oss, Health Campus Boxmeer, Zorgpark Uden en Foodpark Veghel) voor innovatieve bedrijvigheid zijn gerealiseerd of worden voorbereid;
- een regionaal Ontwikkelingsfonds met een omvang van 15 miljoen euro in 2020⁹ is gerealiseerd;
- het Topinstituut Doelgroepvoeding en Animal Health in de regio is gevestigd.

Toplocaties Noordoost Brabant

⁹ Toelichting op de vulling van het fonds in Bijlage 6

5.1 Topmilieus voor innovatieve bedrijvigheid (Food-Health-Farma)

Noordoost Brabant kiest voor focus op het cluster Food, Health & Farma. In de afgelopen periode is een (uitgebreid) position paper in nauwe samenwerking met de 5-sterrenregio opgesteld, dat vele 'ambassadeurs' bij het bedrijfsleven, de onderwijsinstellingen en de overheid kent. De hoofdlijn van dit position paper komt in deze paragraaf terug.¹⁰

5.1.1 De praktijk van Food, Health & Farma

Noordoost Brabant heeft een uitstekende uitgangspositie in Food, Health & Farma. Als proeftuin heeft Noordoost Brabant mooie perspectieven. Spelers in de regio hebben een sterke positie in hun markt en hebben groeiperspectief. De huidige spelers lijken in staat de concurrentiestrijd aan te kunnen, mede omdat Noordoost Brabant strategisch ligt, te midden van dichtbevolkte en hoogontwikkelde gebieden als de Randstad, het Ruhrgebied en de Belgische steden. Een sterke troef van de regio is de opgebouwde positie op basis van haar agrarische verleden, in de voeding, farmaceutische industrie en machinebouw. Met Unilever (Oss), Mars (Veghel), Nutreco (Boxmeer), VION (Boxtel) en het Food&Feed-cluster in Veghel staan grote spelers opgesteld met toegang tot belangrijke markten. Rond deze bedrijven is een divers en innoverend netwerk van bedrijven gegroeid. Stork, Grenco en Jentjens zijn daar goede voorbeelden van. De Hogeschool HAS Den Bosch is als kennisinstelling nauw betrokken bij innovatie in de food sector. Een zelfde situatie geldt voor de farmacie met MSD, Intervet, Nobilon, Lead Farma, Notox en Bioconnection als exponenten. Het Jeroen Bosch Ziekenhuis is een toonaangevend voorbeeld van innovatie in de zorg, door middel van intensieve samenwerking met kennisinstellingen en bedrijven. Verder is de regio goed vertegenwoordigd in diverse kennisnetwerken (o.a. rondom Nijmegen, Wageningen, Venlo en Eindhoven). Er zijn binnen de regio sterke innovatienetwerken tot ontwikkeling gekomen, zoals Fhealinc en het Food & Feed Netwerk Uden-Veghel,

Noordoost Brabant heeft via de 5-sterrenregio de ondernemers daarom veel te bieden op het gebied van Food, Health & Farma en op de onderlinge snijvlakken.

Noordoost Brabant heeft een ander profiel dan de regio's Eindhoven, Wageningen en Nijmegen: de regio is een echte toepassingsregio. Niet wetenschappelijk maar toegepast onderzoek en nieuwe productiemethoden voor de hele keten van agrarische- tot en met verwerkende productiebedrijven staan centraal. De regio is een proeftuin voor de keten van nieuwe toepassingen en een scharnierpunt voor toegepaste ontwikkeling.

5.1.2 Ambitie en acties

Er liggen nu kansen om als regio een voorsprong te ontwikkelen, door een gezamenlijke stimuleringsstrategie te ontwikkelen, via een pakket van regionale projecten met slimme verbindingen tussen de drie sectoren. Dit alles via samenwerking tussen overheden, bedrijven, instellingen en overige maatschappelijke instanties in onverwachte combinaties.

De ambitie van de regio heeft als horizon 2020. Over 10 jaar heeft de regio een landelijke topospositie bereikt en deze zichtbaar gemaakt naar haar eigen burgers en naar de buitenwereld. Trends in voeding en gezondheid worden gesignaleerd en producten en concepten worden ontwikkeld die wereldwijd verspreid worden. Noordoost Brabant is de regio met de kennis van markt en maatschappij, met faciliteiten om toepassingsgericht nieuwe concepten en producten te ontwikkelen, gebruik makend van haar strategische ligging tussen de valleys. Door de verbindingen met de wetenschappelijke instellingen in binnen- en buitenland zijn we in staat de brug te slaan tussen tekentafel en eettafel. Deze ambitie vertaalt zich in de eerder genoemde concreet te behalen resultaten in 2020.

¹⁰ Position paper "Van sterke clusters naar een excellente regio", februari 2011; samenvatting in bijlage 4

Om de beschreven ambities daadwerkelijk te realiseren, zullen de juiste condities gecreëerd moeten worden. Daarvoor zal een breed programma van met elkaar samenhangende projecten uitgevoerd gaan worden. Onderdelen daarvan zijn bijvoorbeeld:

- Het ontwikkelen en uitvoeren van een aansprekend regionaal innovatieprogramma voor Food, Health & Farma, waarin overheid, bedrijfsleven en onderwijs/kennisinstellingen participeren met als centrale thema's animal health, doelgroepenvoeding en facilities.
- Het creëren van doorlopende leerlijnen in het beroepsonderwijs, met name voor de FHF-sector, en een optimale afstemming tussen onderwijs en bedrijfsleven in de regio.
- Het stimuleren van een vestigingsklimaat, waarin ondernemerschap wordt bevorderd, samenwerking tussen intermediaire organisaties centraal staat en er één aanspreekpunt is voor overheid, ondernemers en onderwijs in de regio.

Het accent in de economische ontwikkeling van de regio ligt dus in de eerste plaats op de realisatie en uitbouw van een aantal toplocaties specifiek voor de Food, Health & Farma sector. Dit zijn de centra waar de vernieuwing zich concentreert: de Life Sciences Campus in Oss, Willemspoort in 's-Hertogenbosch, Health Campus Boxmeer, Zorgpark Uden en Foodpark Veghel.¹¹ Op deze locaties ontmoeten bedrijfsleven, zorginstellingen, onderzoek en kennis elkaar en ontwikkelen zij samen concepten en producten in Food, Health & Farma. Bijzondere aandacht hierbij voor de opvang van nieuw innovatief ondernemerschap in de vorm van (samenwerkende) incubatorcentra.

5.2 Topmilieus voor overige bedrijvigheid in Noordoost Brabant

De hierboven genoemde toplocaties richten zich specifiek op onze Food, Health & Farma ambities. Dit neemt niet weg dat er ook andere (potentiële) toplocaties in de regio zijn, die dezelfde combinatie van innovatief ondernemerschap en kennis voorstaan. Samenwerking en investeringen van het bedrijfsleven, het onderwijs en de overheid om tot kennisontwikkeling en innovatie te komen, zijn daarbij noodzakelijke ingrediënten. Een voorbeeld hiervan is de ontwikkeling van het bedrijven- en kenniscluster "Metaal en Engineering" in Drunen (Metal Valley). Deze locatie ontwikkelt zich tot een innovatief vestigingsmilieu. De industriële productie is toeleverend en ondersteunend aan de Brabantse High Tech sector (Brainport). Bovendien kan dit cluster ook bijdragen aan de ontwikkeling van FHF, in het bijzonder vanuit het thema Food en Technologie.

Verder verdient de toenemende samenwerking tussen het MBO en het bedrijfsleven op specifieke leer- en werklandschappen (vaak campussen genoemd) speciale aandacht. Een voorbeeld hiervan is de "Talentencampus Oss", waar innovatief ondernemerschap en de kennisuitwisseling met het MBO centraal staan. Hiervoor zijn specifieke voorzieningen en een aansprekende locatie in het leven geroepen. Dergelijke initiatieven doen zich ook voor in Cuijk, met de Homburg Sportlifestyle Campus en in 's-Hertogenbosch, op initiatief van onder meer het Koning Willem I College.

En tenslotte is vanzelfsprekend dat nieuwe bedrijventerreinen met een regionale functie, zoals Heesch West en Laarakker, ontwikkeld worden met oog op en voor (toekomstige) behoeften van het bedrijfsleven.

5.3 Multimodale bedrijventerreinen

De regio Noordoost Brabant heeft als doel om de multimodale bereikbaarheid te verbeteren en daarmee ook de regio nog meer op de kaart te zetten als aantrekkelijke vestigingslocatie voor logistieke dienstverleners. Het uitstekende multimodale karakter van de verschillende bedrijventerreinen in de regio

---

¹¹ In bijlage 5 wordt een kort overzicht gegeven van deze toplocaties FHF.

behouden en versterkt kan worden. In de loop van 2011 komt de regio tot een gedragen visiedocument (kader) en uitvoeringsprogramma ter ondersteuning hiervan.

De sector logistiek gaat om de beheersing van goederenstromen. Dit is meer dan alleen het vervoeren van goederen. Ook de bijbehorende informatie- en geldstromen maken er deel van uit. Logistiek speelt zich af in de gehele keten van aanvoer van grondstoffen, transport van goederen, voorraadbeheer, distributie naar de eindgebruiker. Binnen de logistiek vinden een aantal ontwikkelingen plaats:

- **Toename van het goederenvervoer**
Door globalisering komt de productie en consumptie van goederen verder uit elkaar te liggen. Dit leidt tot een wereldwijde toename van het goederenvervoer. De verwachting is dat in 2025 het goederenvervoer in de provincie Noord-Brabant via alle modaliteiten verdubbeld zal zijn ten opzichte van 2006. In 2020 wordt een stijging verwacht van het wegverkeer van 70%, de binnenvaart van 67% en het goederenvervoer per spoor van 86%. De groei van het goederenvervoer is het sterkst in het containervervoer. De groei in het bulkvervoer is beperkter.
- **Verschuiving naar achterland**
De congestie in de mainport regio's en de congestie op de wegen zorgt voor een verschuiving van logistieke activiteiten naar het achterland.
- **Modal shift**
Er vindt een verschuiving plaats van vervoer over de weg naar vervoer over water en spoor.
- **Duurzaamheid**
Er is toegenomen aandacht bij bedrijven en overheden voor duurzaamheid. In de logistieke sector komen veel aspecten van duurzaamheid bij elkaar. Het gaat dan onder meer om vermindering van energiegebruik en fossiele brandstoffen, betere luchtkwaliteit, verminderen CO₂ uitstoot, beperken geluidshinder en verbeteren van de veiligheid voor mens en milieu.
- **Supply Chain Management (SCM)**
Logistiek is veel meer dan alleen goederenvervoer. Logistiek is het managen van goederenstromen. De sector logistiek in Nederland ontwikkelt zich steeds meer in de richting van SCM. Dit biedt kansen voor de Nederlandse economie en werkgelegenheid en draagt bij aan duurzaamheid.

Deze ontwikkelingen bieden kansen voor de regio Noordoost Brabant. Met de aanwezigheid van diverse snelwegen, spoorlijnen en (hoofd)vaarwegen Maas en Zuid Willemsvaart, beschikt de regio over een goede infrastructuur. De ligging tussen de economische kerncentra Randstad, Ruhrgebied en de Vlaamse Ruit maakt deze regio ook aantrekkelijk voor logistieke dienstverleners.

Door de wereldwijde toename van het goederenvervoer zijn er echter steeds meer capaciteit- en congestieproblemen in de mainport regio's. Hierdoor ontstaat een verschuiving van logistieke activiteiten naar het achterland, waaronder Noord-Brabant. Dit proces vindt nu al plaats in Brabant. Het zal leiden tot een toename van het aantal overslagpunten landinwaarts, ook wel inland hubs genoemd. Hierdoor verandert het goederenvervoer in en door Brabant. Meer goederen zullen per water of spoor naar het achterland worden vervoerd, waardoor op deze trajecten een verschuiving van de weg naar water en spoor plaatsvindt. Lokaal leidt dit tot een toename van de logistieke activiteiten rond de inland hubs. Dit kan een impuls zijn voor de regionale economie en werkgelegenheid, maar heeft ook gevolgen voor bereikbaarheid en leefomgeving.

5.4 Herstructurering van bedrijventerreinen

5.4.1 Nieuwe prognose bedrijventerreinen

In het najaar van 2010 is de nieuwe provinciale prognose ruimtebehoefte aan bedrijventerreinen verschenen. Deze laat een aanzienlijk lagere behoefte zien aan ruimte op bedrijventerreinen, dan op basis van eerdere prognoses mocht worden aangenomen. De regiogemeenten, de waterschappen en de provincie werken de eerste helft van 2011 aan een visie Werklocaties Noordoost Brabant. Daarin wordt een verdere analyse gedaan naar het bestaande aanbod, de plannen die in voorbereiding zijn en de aanscherping van de

prognose die door de provincie in 2010 is uitgevoerd. Duidelijk is dat er regionaal afspraken gemaakt dienen te worden over fasering en volgtijdelijkheid in de planning van bedrijventerreinen. Ook dienen er afspraken te worden gemaakt over hoe om te gaan met de consequenties (onder andere financieel) van keuzes die daarbij worden gemaakt.

Naast de kwantitatieve problematiek is ook geconstateerd dat er een kwalitatieve mismatch tussen vraag en aanbod dreigt te ontstaan, wanneer niet ingegrepen wordt in het huidige aanbod en de planvorming. Doordat de geprognosticeerde ruimtevraag voor een belangrijk deel zit in sectoren, die niet vragen om ruimte op de "klassieke bedrijventerreinen", maar meer op zoek zijn naar specifieke werklocaties, waar bijvoorbeeld zorggerelateerde bedrijvigheid geclusterd wordt, of meer kantoorachtige locaties, zal daar in de toekomst voldoende ruimte voor moeten zijn. Dat kan bereikt worden door bestaande terreinen en plannen een accent mee te geven voor een clustering in een bepaald segment, maar niet elke locatie leent zich hier even goed voor. Verder zal op termijn een deel van de bestaande bedrijventerreinen met een toenemende leegstand te maken krijgen, als gevolg van de daling in de benodigde ruimte voor industrie. In hoeverre deze vrijkomende ruimte gevuld kan worden met andere bedrijvigheid is nog de vraag.

Tot slot blijkt uit de prognose en vervangingsvraag dat in Noordoost Brabant ruimte nodig is voor de logistiek en voor bedrijvigheid met een hinder- en risicoprofiel. Deze bedrijven vragen juist om een locatie op afstand van andere functies en een goede ontsluiting (bij voorkeur multimodaal) om adequaat te kunnen functioneren en geen overmatige overlast voor de omgeving veroorzaken. Terreinen die dergelijke bedrijven kunnen opvangen zijn maar beperkt aanwezig in de regio en de geneigdheid om deze bedrijven ruimte te beiden is eveneens beperkt. Ook hierover zullen in regionaal verband afspraken moeten worden gemaakt.

5.4.2 Herstructurering

Gelet op de ambities onder het thema "duurzaamheid" ligt het voor de hand om de focus niet alleen te leggen op het ontwikkelen van nieuwe locaties. Op de bestaande bedrijventerreinen ligt de grootste opgave. Noordoost-Brabant wil zich dan ook maximaal inspannen om bestaande bedrijventerreinen zo te herstructureren dat zij beter kunnen voorzien in de behoeften van de veranderende bedrijvigheid in de regio. In de regio zijn al op diverse plekken ervaringen opgedaan met het actief ingrijpen op bedrijventerreinen door aankoop en verplaatsing van bedrijven. De ruimte die hiermee ontstaat, kan vervolgens worden heringericht en opnieuw worden uitgegeven.

De provincie draagt aan de herstructurering bij door inzet van capaciteit en middelen via de BOM/BHB en subsidies op herstructureringsprojecten. De subsidies kunnen alleen worden aangevraagd voor projecten, waarvan ook door de regio wordt aangegeven dat deze een effectieve bijdrage leveren aan de regionale economische structuur.

5.4.3 Energiebesparing

Ook wil de regio ervaringen, die bijvoorbeeld door de gemeenten Heusden en 's-Hertogenbosch worden opgedaan, in een landelijke pilot voor energiebesparing in de gebouwde omgeving (op bedrijventerreinen) breder in de regio toepassen. Daarnaast worden projecten door en met bedrijven uitgevoerd gericht op het winnen van nieuwe vormen van energie, zoals bijvoorbeeld geothermie.¹²

---

¹² Zie hoofdstuk 6.3.4

6. ENERGIE

“Noordoost Brabant wekt in 2020 een kwart van haar energie duurzaam op.”

De regio Noordoost Brabant wil haar bijdrage leveren aan het energievraagstuk van de 21e eeuw. Voorkomen moet worden dat door ons handelen de mogelijkheden voor de generaties na ons worden ingeperkt. De nodige gemeenten in de regio hebben ook dan ook de ambitie om in 2040 klimaatneutraal te willen zijn. Die ambitie vergt een omslag in de wijze waarop met onder meer natuurlijke hulpbronnen wordt omgesprongen. Noordoost Brabant zet daarbij collectief in op onze kracht, waar we goed in zijn en waar we het verschil kunnen maken. Naast Solarbased energy in Zuidoost Brabant en windenergie in West Brabant wil de regio Noordoost Brabant een rol van betekenis spelen in de toepassing en gebruik van biobased energy, slimme netwerken en geothermie. Maar niet alleen nieuwe energiebronnen bieden perspectief, ook duurzaamheid zien we als een belangrijke kans voor een energie neutrale regio in 2040, zoals duidelijk wordt in de in regionaal verband opgestelde duurzaamheidsvisie¹³.

De regio Noordoost Brabant kenmerkt zich door de grote omvang van haar buitengebied met een geleidelijke overgang naar het stedelijk gebied. In het landschappelijke karakter van de regio is agrarisch landschap verweven met natuurgebieden zoals het nationaal landschap Het Groene Woud en De Maashorst. Enerzijds is de verwevenheid van het landelijk gebied met het stedelijk gebied een positief gegeven (producenten en afnemers van biomassa zitten dicht bij elkaar), anderzijds zorgt de nabijheid van stedelijke omgeving bij het landelijk gebied voor een druk op de biodiversiteit, het cultureel erfgoed en de leefbaarheid in het gebied. Daarom wil de regio Noordoost Brabant dat er ook een bijdrage wordt geleverd aan het versterken van verschillende landschapsdoelstellingen. Binnen de regio Noordoost Brabant zijn diverse initiatieven om te komen tot nieuwe landgoederen of andere nieuwe economische dragers en neveninkomsten voor agrarische bedrijven zoals landschapsonderhoud en agrarisch natuurbeheer, verbrede landbouw, zorglandbouw, etc. Een koppeling met biomassa energie kan deze initiatieven versterken.

In de regio is er door de jaren heen veel kennis ontwikkeld op het gebied van biomassa.¹⁴ Het landelijk karakter van het gebied zorgt voor een grote hoeveelheid van potentiële houtige biomassastromen. Daarbij zorgt de intensieve veeteelt in regio Noordoost Brabant voor een zeer aanzienlijk deel van de totale Nederlandse productie aan mest. Daarnaast is er vanuit de food & agro, het stedelijk gebied en het waterbeheer (maaisel) een substantiële stroom aan GFT-afval in Noordoost Brabant. Op het terrein van energiewinning via biomassa doen zich dus kansen voor.

Concreet wil de regio Noordoost Brabant dat in 2020:

- een kwart van de energiebehoefte duurzaam wordt opgewekt;
- de regio zich vooral onderscheidt in winning en het gebruik van regio-eigen grondstoffen, waarbij vooral biobased energy en geothermie als dé duurzame bronnen worden ingezet en zo mogelijk samen met private partners en belangenorganisaties gestreefd wordt naar een geïntegreerde benadering;
- slimme netwerken toegepast worden in de regio. Gezamenlijk streven we na één pilot te starten gericht op een lokaal energiebedrijf;
- lopende (energiebesparende en -opwekkende) uitvoeringsprogramma's gewoon doorlopen en nieuwe afspraken worden opgesteld.

¹³ Zie Bijlage 7, Visie Duurzaamheid Noordoost Brabant

¹⁴ Zie bijlage 9 voor een overzicht van initiatieven op het terrein van biomassa energie

6.1 Energie

“Richting 2020” is het doel om een kwart van de regionale energiebehoefte duurzaam op te wekken, waarbij vooral winning via biobased energy & geothermie plaatsvindt. Ook loopt de regio voorop inzake verduurzaming bestaande gebouwen. Hiermee is de intentie van de regio Noordoost Brabant duidelijk want er wordt hoger ingezet dan Den Haag en Brussel¹⁵. Recente inzichten en projecten laten zien dat met slimme vormen van energieopwekking geld kan worden verdiend, maar ook kan worden bespaard. Faciliteren van en participeren in innovatieve initiatieven rond de opwekking van duurzame energie in de stad en land is daarom van cruciaal belang. Enerzijds om de doelstelling te behalen en anderzijds om innovatieve ontwikkelingen niet vroegtijdig te laten stranden. Door een kwart van de energiebehoefte duurzaam op te wekken wil Noordoost Brabant in verhouding een groot aandeel leveren in de landelijke en Europese doelstellingen. Hierbij zet de regio in op energiebesparing en wordt breder gekeken dan de gangbare energieopwekking via wind en zon.

6.1.1 Biomassa als basis voor meerdere doelen

De gevarieerde bronnen voor biomassa bieden kansen voor verschillende verwerkingswijzen tot groene energie. De verschillende technieken van verwerken, afgezet tegen de verschillende natuurlijke bronnen die aanwezig zijn in de regio hebben geleid tot diverse initiatieven op het gebied van biomassa in de regio¹⁶. Om deze mogelijkheden echter goed te benutten zet de regio in op een regionale samenwerking op het gebied van biomassa waarin kennisdeling essentieel is. De regionale samenwerking wordt opgestart met een symposium waarin alle huidige biomassa indicaties in de regio zich presenteren.

Doel project:

- Samenhang in projecten realiseren;
- Noordoost als Proeftuin voor verschillende vormen van verwerking biomassa;
- Meer bekendheid van verschillende initiatieven;
- Gezamenlijke landschappelijke doelen nastreven;
- Toekomst: Tour in Noordoost Brabant langs verschillende vormen van biomassa;
- Waar ligt ruimte voor aansluiting / behoefte voor hulp;
- Locatiescan, kansenkaart/locatiekaart.

Naast bovenstaande doelen die gericht zijn op opwekking van hernieuwbare energie zijn er meer kansen die benut kunnen worden. In het project van de gemeente Boxtel wordt daarom bijvoorbeeld niet alleen gekeken naar het bij elkaar brengen van vraag en aanbod. Wanneer door middel van biomassa-energie kan worden gekomen tot nieuwe landgoederen of andere nieuwe economische dragers en neveninkomsten voor agrarische bedrijven zoals landschapsonderhoud en agrarisch natuurbeheer, verbreedde landbouw, zorglandbouw, dan zou dit van grote toegevoegde waarde zijn voor het regionale biomassabeleid.

Door als regio niet alleen in te zetten op biomassa, maar door daarbij ook te kijken naar andere landschapsdoelstellingen, wordt er een extra waarde toegevoegd aan de biomassa. Door op een meer integrale manier te kijken naar de inzet van biomassa in de regio, kunnen innovaties worden gestimuleerd en kan de rendabiliteit van investeringen in dergelijke initiatieven worden verhoogd. De regio zal deze mogelijkheden verder onderzoeken en er wordt een plan van aanpak opgesteld om te bekijken hoe (waterbergings)gronden mogelijk een bestemming kunnen krijgen voor het produceren van biomassaproducten.

¹⁵ Zie bijlage 8, “Europese en provinciale ambities”

¹⁶ Zie bijlage 9 voor een overzicht van initiatieven op het terrein van biomassa

6.1.2 Slimme netwerken (smart grids)

Smart grids zijn infrastructures voor elektriciteit, gas en warmte voor het aansturen en regelen van consumptie en productie van energie. Ze verzamelen informatie die wordt gebracht naar plaatsen waar deze verder verwerkt kan worden, zodat er communicatie mogelijk is met allerlei toepassingen bij energiepartijen. Hoewel dit een ontwikkeling is die tientallen jaren kan duren, kan een eerste stap gezet worden door de verschillende initiatieven in de regio beter op elkaar af te stemmen en meer kennis met elkaar te delen. De regio Noordoost Brabant erkent de noodzaak om hierin meer gezamenlijk op te trekken, zodat de infrastructuur waar mogelijk integraler kan worden opgezet. Smart energy en smart grids zijn essentieel voor de energietransitie en bieden zowel eindgebruikers als industrie grote mogelijkheden. Smart grids zijn de verbindende sleutel om de transitie naar een duurzaam energiesysteem te faciliteren.

De eerste doelstelling gericht op slimme netwerken is het opzetten van een lokaal energiebedrijf. In 2020 wil de regio minimaal een pilot hebben gestart met een lokaal energiebedrijf. Dit is een corporatie van en voor burgers en heeft als doel gezamenlijk tegen een relatief lage energierekening energie op te wekken. De ervaringen die hiermee worden opgedaan moeten gedeeld worden met de gehele regio. De regio overweegt ook een 'Valorisatie Academie', een proeftuin voor toepassingen van nieuwe technieken in duurzaam energiegebruik. Dit naar analogie van de functie van de Kleine Aarde tot voor kort.

6.1.3 Geothermie

In 's-Hertogenbosch werken Heineken, BrabantWonen, Zayaz, Essent de gemeente en BrabantWater aan de uitwerking van de plannen, die totaal een investering van ca. 50 miljoen euro zullen bedragen. Dit levert een verduurzaming van 50% van de productie van Heineken, duurzame warmte voor 2.000 woningen en voor 80.000 m² bedrijfsoppervlakte oppervlakte. Om dit te kunnen realiseren, en daarmee herhaling in de regio te bewerkstelligen, is een externe subsidie/garantstelling/participatie van globaal 20% van de investering noodzakelijk. Dit project kan provinciebreed als voorbeeld dienen van energietransitie: grootschalige toepassing van duurzame warmte door samenspel van vraag en aanbod van energie, toegepast middels het cascadeprincipe. Overigens wordt ook op andere plaatsen in de regio Noordoost Brabant onderzocht wat de mogelijkheden van gebruik van geothermie zijn.

6.2 Duurzaamheid

Het duurzaamheidsvraagstuk is voor Noordoost Brabant zowel een zelfstandig als algemeen thema. Als zelfstandig thema wordt het uitvoerig beschreven in de "Visie duurzaamheid Noordoost Brabant", als algemeen thema komt het terug in de diverse projecten die de regio's realiseert. Aan de regionale projecten zal steeds vanuit de Telos-driehoek (balans tussen people-planet-profit) worden gewerkt. Doel is duurzaamheid op die manier stevig te laten doorklinken in de andere thema's van de regionale samenwerking (vitaal landelijk gebied, bereikbaarheid, vestigingsmilieus) en feitelijk voor alle projecten een vanzelfsprekend onderdeel en afwegingselement te laten zijn. In de diverse projecten en ambities benoemd in deze agenda zien we dit al terug. In het Uitvoeringsprogramma dat aan de agenda gekoppeld zal worden zal duurzaamheid ook steeds een aandachtspunt zijn. Om deze werkwijze door te voeren zal een regionale duurzaamheidsdenktank worden gevormd bestaande uit de regionale themagroep duurzaamheid, aangevuld met deskundigen die per thema inspirerende ideeën, toonaangevende sprekers en "best practices" verzamelen én het "out of the box"-denken aangaande duurzaamheid helpen bevorderen. Ook een duurzaamheidswegwijzer kan daarbij behulpzaam zijn.¹⁷

Naast de algemene inzet op duurzaamheid, wil de regio verder graag specifiek inzetten op:

- Duurzaam vervoer (elektrisch en biogas).

¹⁷ Zie bijlage10: Duurzaamheidswegwijzer

- Verduurzaming bestaande bebouwing.

6.2.1 Duurzaam vervoer (elektrisch en biogas)

De regio wil duurzaam bereikbaar zijn en blijven. De toename van het verkeer mag niet leiden tot een toename van negatieve gevolgen zoals CO₂-uitstoot, vermindering van de veiligheid, geluidhinder en/of luchtverontreiniging. Dit kan door voor te sorteren op duurzame mobiliteit, het stimuleren en realiseren van hoogwaardig openbaar vervoer en het realiseren en stimuleren van een netwerk ten behoeve van duurzame brandstoffen zoals aardgas/biogas en elektriciteit.

De regio heeft een uitstekende uitgangspositie om een koppeling te maken tussen slimme netwerken en duurzaam vervoer. Dit biedt ook economische kansen. Met de kansen die er zijn om biogas te produceren in de regio, kan regio Noordoost Brabant bijvoorbeeld trachten een koppeling te maken tussen de regionale productie van biogas en het regionaal afzetten daarvan voor duurzaam vervoer. Duurzame brandstoffen als groengas (biogas) en elektriciteit (zie bereikbaarheid) geven ook mogelijkheden.

Een derde optie om duurzaam vervoer te promoten ligt in het verlenen van de concessies die worden verleend aan de bedrijven verantwoordelijk voor de uitvoering. Hierbij kan gedacht worden aan duurzaam OV (zoals elektrisch busvervoer in 's-Hertogenbosch) of GFT inzameling (met auto's biogas uit GFT). Het verduurzamen van het vervoer kan fijnstof en andere vervuiling fors tegengaan. In paragraaf 4.2.4 worden een aantal regionale initiatieven op het terrein van duurzaam vervoer beschreven.

Hierbij heeft regio Noordoost Brabant de volgende ambities:

- Onderzoek naar de mogelijkheden voor een regionaal dekkend net van (biogas)vulpunten.
- Verduurzaming van huidige aardgasvulpunten door omzetting in biogasvulpunten/opwekking.
- Aanschaf van biogaswagens door gemeenten voor eigen wagenpark of voorschrijven in aanbestedingen voor bijvoorbeeld OV, afvalinzameling en leerlingenvervoer.

6.2.2 Energiebesparing bestaande bebouwing

Om de doelstelling "een kwart van de energiebehoefte duurzaam opwekken" te kunnen behalen zal de regio niet alleen moeten investeren in nieuwe vormen van energie maar óók de energiebehoefte moeten verminderen. In bestaande bebouwing is op het gebied van energieverbruik een enorme winst te behalen. Bijna 50% van de woningen in Noordoost Brabant is gebouwd voor 1975. Energiebesparingen in dit segment blijken bijzonder rendabel. Het gaat hier om reguliere maatregelen zoals isolatie en dubbel glas. Ca. 80% van alle woningen en bedrijfsgebouwen zijn onvoldoende geïsoleerd met basale maatregelen zoals isolatie. Regionaal gaat het om ca. 500.000 woningen en 30.000 bedrijfsgebouwen. Uit een enquête van het RMB blijkt dat 80% van de huishoudens reeds één of meer (kleine) energiebesparende maatregelen heeft genomen. De wil om te verduurzamen blijkt dus te bestaan. Door overheden en marktpartijen zijn al de nodige afspraken gemaakt ten aanzien van de bestaande bouw. Toch worden er nog geen grote resultaten geboekt. Vanuit de regio worden initiatieven ontwikkeld en aangejaagd om op grotere schaal resultaten te bewerkstelligen op dit terrein. Ook worden regionale initiatieven met betrekking tot slimme netwerken in bestaande bebouwing gesteund en gestimuleerd.

7. VITAAL LANDELIJK

“Noordoost Brabant heeft in 2020 een moderne, economisch sterke en duurzame agrarische sector in het plattelandsgebied.”

De kwaliteit en verscheidenheid van het woon-, werk- en leefmilieu is in Noordoost Brabant sterk verweven met het landelijk gebied. Het landelijk gebied is de drager voor natuur en landschap en biedt een basis voor veel economische activiteiten. Graadmeter voor de vitaliteit van het landelijk gebied is de rijkdom aan natuur en een landbouw met toekomst. Beide aspecten kunnen elkaar versterken, maar er bestaat ook een spanning tussen. Daarom moeten ze in samenhang met elkaar worden gezien. Door de grootschalige uitbraak van Q-koorts, vooral in onze regio, is gezondheid in relatie tot intensieve veehouderij ook een belangrijk issue geworden. De regio wil zowel de innovatie en verduurzaming in de landbouw stimuleren als investeren in de robuuste groenblauwe structuren. De regio wil het woon-, leef- en vestigingsklimaat van Noord-Brabant versterken door cultuurhistorische waarden te koesteren, toerisme en recreatie te bevorderen en wateroverlast tegen te gaan.

Concreet wil Noordoost Brabant dat in 2020:

- De Peel is ingericht als een duurzaam agrarisch productiegebied, waar de intensive veehouderij een wenkend toekomstperspectief heeft.
- Robuuste groene verbindingen zijn gerealiseerd met Het Groene Woud, De Maashorst/Peelhorst en Het Bossche Broek - Vlijmens Ven.
- De Zuiderwaterlinie het beeldmerk is voor onze cultuurhistorie, voor het toeristisch en recreatief ondernemen en voor de waterveiligheid.
- 500 gesaneerde agrarische bedrijven een nieuwe bedrijfsmatige bestemming hebben gekregen en dat dit gepaard gaat met een versterking van het landschap.

7.1 Transitie in de landbouw

Het belang van goede voeding krijgt wereldwijd steeds meer aandacht. Het behoud van de internationale koppositie van de Nederlandse agrofoodsector wordt in het recente regeerakkoord expliciet genoemd. Noordoost Brabant vormt samen met Zuidoost Brabant en Noord Limburg een Agrofood complex van internationaal belang. Deze concentratie van agribusiness is een belangrijke economische drager voor de vitaliteit van het landelijke gebied. De agrarische productiewijze staat echter onder druk, mede door de uitbraken van dierziekten, waar onder de Q-koorts, en de agrarische sector zal zich verder moeten vernieuwen. De regio wil meehelpen aan de noodzakelijke transitie om een duurzame toekomst van de landbouw veilig te stellen. Op dit vlak zijn veel partijen actief en het bruist van de ideeën. Uit de veelheid van projectvoorstellen heeft de regio Noordoost Brabant drie pareltjes gekozen, waarvoor zij zich samen met de provincie en andere betrokken partijen wil inzetten. Deze parels zijn de gebiedsontwikkeling De Peel, het project Transitie in de Agrofood en het project Ruimte voor Intensieve Veehouderij van de Toekomst.

De Peel

De Peelstreek is het centrum van de intensieve veehouderij in Nederland. De concentratie van de intensieve veehouderij is van groot belang voor de economie van Brabant en biedt kansen voor koppeling met duurzame energie. Het veroorzaakt ook milieubelasting en verkeersbewegingen in het gebied. Naast het agrarische productielandschap liggen in de Peelstreek de grote natuurgebieden De Peel, De Stippelberg en de Maashorst.

De provincie wil samen met de gemeenten en andere relevante partijen de agrarische productiestructuur in de Peelstreek versterken door een vernieuwd agrarisch productiegebied te creëren dat modern en efficiënt is ingericht én er hoogwaardig uitziet. Doel daarbij is dat de milieudruk afneemt, de logistieke aan- en afvoer optimaal zijn en de agrarische productie gekoppeld is aan de productie van duurzame energie. Daarnaast wil de provincie samen met de regio, de gemeenten en andere belanghebbenden de natuurgebieden De Peel,

De Stippelberg en de Maashorst met elkaar verbinden en het provinciale landschap De Maashorst als aangewezen "landschap van allure" verder ontwikkelen.

Transitie in de Agrofood

De samenwerkende As50 gemeenten Bernheze, Oss, Uden en Veghel hebben het initiatief genomen om voor deze regio te komen tot een duurzaam en toekomst vast perspectief voor de agrarische sector, als onderdeel van het agrofoodcomplex, dat kan rekenen op een breed economisch, ecologisch en maatschappelijk draagvlak. Gezondheid en voeding is hierbij een belangrijke insteek. Doel van het initiatief is alle betrokken partijen in de gehele agrofoodketen bijeen te brengen en te verbinden en daarmee -zoekend en lerend- een transitie in beweging te krijgen. Het gezamenlijk ontwikkelen van een pilotproject in de regio, dat alle aspecten van de benodigde transitie omvat, zal een belangrijke stap zijn op weg naar acceptabele verhoudingen in het buitengebied.

Ruimte voor Duurzame Intensieve Veehouderij van de Toekomst

De gemeente Sint Anthonis is een project gestart om een toekomstvisie te ontwikkelen voor de intensieve veehouderij, waarbij in ieder geval een relatie wordt gelegd met aspecten als systeeminnovatie, energie, CO₂, biobased economy en biodiversiteit. Er is ruimte voor deze bedrijfstak in de toekomst als die economisch rendabel, innovatief, duurzaam, goed voor mens en dier en passend bij het landschap is. Bij dit project zijn organisaties van buiten betrokken (blik van buiten) en lokale groeperingen (blik van binnen). Het resultaat zal zijn een gedragen visie in de gemeente, enthousiaste ondernemers en zicht op concrete eerste stappen.

7.2 Robuuste verbindingen

Noordoost Brabant beschikt over een grote variatie in natuur- en cultuurlandschappen. De grote landschappelijke eenheden zoals Het Groene Woud, de Maashorst en het Natura 2000 gebied Het Bossche Broek - Vlijmens Ven komen nog beter tot hun recht als ze met elkaar verbonden worden langs groene en natte structuren. In 's-Hertogenbosch is veel ervaring opgedaan met de aanpak van de Groene Delta. Noordoost Brabant wil deze aanpak opschalen naar regionaal niveau.

De Groene Delta

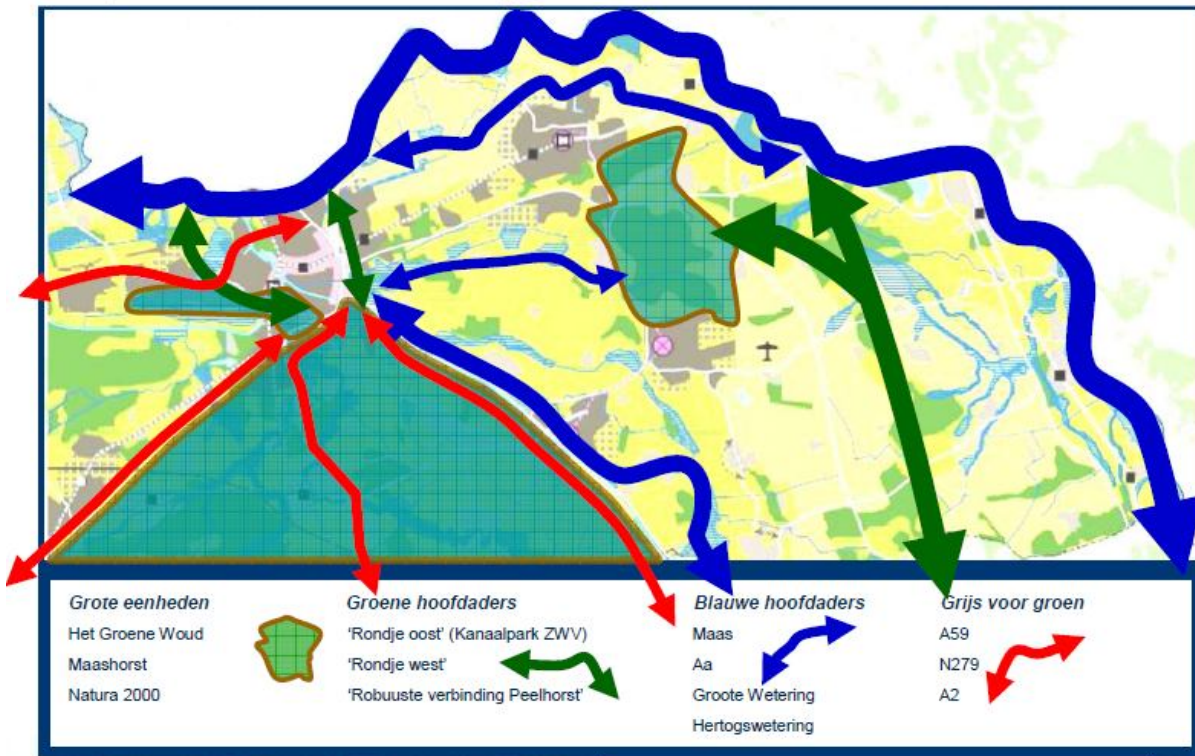
Het doel van "De Groen Delta" is het realiseren van een robuuste en samenhangende groenblauwe structuur in en rond de stad 's-Hertogenbosch. Het concept rust op vijf pijlers: natuur, water, landschap en cultuurhistorie, recreatie en landbouw en het overkoepelende thema de relatie stad en land. De realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) met bijbehorende ecologische verbindingzones zijn de hoofdthema's voor natuur. Voor de realisatie van "De Groen Delta" extra geld uitgetrokken. Het kan alleen gerealiseerd worden door een structurele samenwerking tussen overheden, natuur- en landbouworganisaties en andere maatschappelijke organisaties. De particuliere sector is nadrukkelijk uitgenodigd om met goede initiatieven te komen.

"De Groen Delta" is een pilot in het kader van programmafinanciering en daarmee uniek in Noord-Brabant. Niet over de afzonderlijke projecten, maar over het totale programma worden afspraken gemaakt. Programmafinanciering heeft het voordeel dat voor een langere periode duidelijkheid wordt geboden aan partijen over de financiering van projecten. Het maakt een slagvaardige uitvoering mogelijk, waarbij de nodige flexibiliteit ontstaat in de verdere planvorming en financiering van projecten.

Groenblauwe structuren

Noordoost Brabant ligt deels in het nationale landschap Het Groene Woud en omvat het provinciale landschap De Maashorst en het Natura 2000 gebied Het Bossche Broek – Vlijmens Ven. In de regio liggen ook diverse groene en blauwe structuren. Deze gebieden bevatten tal van opgaven waar de regio samen met de provincie en maatschappelijke organisatie aan wil werken¹⁸, de wijze waarop in “de Groene Delta” wordt gewerkt is daarbij een belangrijk voorbeeld.

Kaart met regionale ambities en opgaven Noordoost Brabant

7.3 Toerisme en recreatie

De regio werkt aan een toeristisch-recreatieve visie. Die visie wil antwoord geven op vragen zoals: wat is de 'Ziel van Brabant', wat zijn de gemeenschappelijke delers, op welke thema's is de regio onderscheidend ten opzichte van andere gebieden. Wie Noordoost Brabant binnenrijdt komt in een uniek deel van de provincie. Met name op cultuurhistorisch en toeristisch-recreatief gebied heeft de regio veel te bieden. Denk aan cultuurlandschappen zoals het Groene Woud en de Maashorst. Denk aan de vele kastelen, buitenplaatsen en historische vestingsteden. Stuk voor stuk elementen met een enorme potentie. Een potentie, die wat betreft de regio Noordoost Brabant nog beter moet worden benut. Want meer nadruk op cultuurhistorie, natuur en water betekenen kansen voor toerisme en recreatie en die zijn voor de regio Noordoost Brabant van strategisch belang.

Natuur, water en cultuurhistorie komen als kernwaarden niet zomaar uit de lucht vallen. Als we de 20 gemeenten in de regio in ogenschouw nemen, zien we ze steeds terugkeren als de drie kernwaarden voor recreatie en toerisme. Ze vormen als het ware het fundament onder al die cultuurhistorische en toeristische pareltjes in de regio en daarmee de basis waarop de regio zich toeristisch kan positioneren en profileren.

Het ligt dan ook voor de hand om bij het versterken van de toeristisch-recreatieve positie van de regio de nadruk te leggen op die elementen waarin deze drie kernwaarden optimaal vertegenwoordigd zijn. Elementen die tezamen het cultuurhistorische verhaal van de regio vertellen.

¹⁸ Zie bijlage 11 "grote landschappelijke eenheden"

7.3.1 Kernwaarde “water”

Het gebied (van Heusden tot Cuijk) is het Brabantse deel van het internationale stroomgebied van de Maas. De Dommel, Aa, Dieze, de Raam, de kanalen en vele andere takken van het watersysteem zijn dragers van het landschap maar hebben ook een grote culturele betekenis. Het water bepaalde voor een belangrijk deel de strategische ligging en betekenis van het gebied (bestuur, rechtspraak en financiën). Dit komt ook sterk naar voren in de vele **vestingwerken en linies** die in het gebied bestaan of hebben bestaan. Saamhorigheid is in die tijd aangewakkerd. Ook meer recente verhalen en objecten zijn in het gebied aanwezig, welke een oproep doen om samen te leven met gelijke kansen voor iedereen.

Kansen liggen hier op onder andere het terrein van “**Beleefbaar maken van de Maas**”, maar ook in bijvoorbeeld **de Zuiderwaterlinie**¹⁹. Het is maar bij weinigen bekend dat Noord-Brabant een belangrijke rol heeft gespeeld in de nationale krijgsgeschiedenis. Bij militaire linies denkt men al snel aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie of aan de Grebbelinie, maar ook Noord Brabant kent een lange geschiedenis van vestingwerken, belegeringen en linies. Het stelsel van linies dat zich in de loop der eeuwen in Noord Brabant heeft ontwikkeld, wordt samengevat onder de naam “Zuiderwaterlinie”.

7.3.2 Kernwaarde “pure natuur”

Nationaal Landschap Het Groene Woud, Provinciaal Landschap de Maashorst, Nationaal Park Loonse en Drunense Duinen, zomaar een paar van de vele natuurgebieden in de regio Noordoost Brabant. Ze zijn ecologisch van grote waarde, maar spelen gezien hun rijke cultuurhistorie ook in toeristisch-recreatief opzicht een belangrijke rol. Daarbij dragen ze in grote mate bij aan de identiteit van de regio. Een aanpalend onderwerp, dat tevens kansrijk is, zijn de natuurpoorten. Deze recreatieve groene poorten dragen bij aan de bescherming van kwetsbare natuur en zorgen er tevens voor dat meer mensen hun vertier zoeken in de mooie natuur in onze regio.

Bovendien gaan “regio Noordoost Brabant” en “food” hand in hand. Eerder stelden we al vast dat “food” een belangrijke economische drager is voor onze regio, maar dat geldt ook als het gaat om food vanuit de eigen regio. Er is al een rijk aanbod aan streekproducten en onder de noemer van regionale merknamen zoals “Het Groene Woud” of “De Maashorst” verschijnen regelmatig nieuwe streekproducten op de markt. Bourgondische Hertogen hebben in het verleden al bijgedragen aan het beeld dat Brabanders bekend staan om hun **gastvrijheid en lekker tafelen**. In het gebied hebben zich streekproducten, boereninitiatieven en slowfood sterk ontwikkeld. Hier liggen dan ook zeker kansen voor verdere profilering en positionering van de regio

7.3.3 Kernwaarde “cultuurhistorie”

Het **culturele leven** is een spiegel van de volksaard en geschiedenis. Belangrijke elementen van het Brabantse leven zijn **religie en sociale netwerken**. Hier gunt men zich nog de tijd voor een feestje. Lekker samen zijn, plezier hebben en stilstaan bij alle mooie dingen in het leven. Cultuur is een belangrijke bindende factor en de regio ziet zeker kansen aan te haken bij de ambities van BrabantStad in het kader van 2018 Brabant (BrabantStad Culturele Hoofdstad van Europa). Onderdeel van de cultuurhistorie in Noordoost Brabant vormt ook het militaire erfgoed in ons gebied. Omdat we eeuwenlang het strijdtoneel van vele oorlogen vormden, telt het gebied een groot aantal verdedigingswerken van de zeventiende-eeuwse vestingwerken -Grave, Ravenstein, Megen, 's-Hertogenbosch, Heusden- tot de kazematten uit de vorige eeuw. De hiervoor al genoemde Zuiderwaterlinie is daarbij een zeer sprekend voorbeeld. Op dit moment wordt bekeken hoe deze historische verdedigingslinie weer tot leven kan worden gewekt om zo een bijdrage te kunnen leveren aan de toeristisch-recreatieve kracht van de provincie. Ook andere militaire defensiewerken zijn nog zo goed in het landschap herkenbaar dat ze heel goed voor toeristische doeleinden kunnen worden ontsloten, hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de Peel/Raam-stelling.

---

¹⁹ Zie voor een toelichting bijlage 12

7.4 Ruimte voor ondernemerschap

Noordoost Brabant heeft een groot buitengebied en wil zorgen voor een vitale plattelandseconomie. Een belangrijke vraag is hoe de samenwerkende gemeenten de economische ontwikkeling van het platteland het beste kunnen ondersteunen, tegen de achtergrond van een veranderend karakter van het platteland.

Functies van het landelijk gebied

Het platteland is niet meer overwegend agrarisch. Land- en tuinbouw blijven sterk gezichtsbepalend, maar andere sectoren zijn óók belangrijk geworden. Primair kan hierbij gedacht worden aan economische dragers die aansluiten bij de thema's Food, Health & Farma, zoals wellness (mede in relatie tot zorg) en (verblijfs)toerisme en recreatie. Het platteland is ook zeker nog vitaal, burgers en ondernemers blijken goed in staat om hun omgeving vitaal te houden. Ondanks de krimp van de agrarische sector (in aantallen bedrijven) is het platteland niet leeg gelopen. Naast werkgelegenheid biedt het landelijk gebied woonruimte, wonen op het platteland is voor velen aantrekkelijk.

Maar het landelijk gebied dient ook als consumptieruimte van publieke waarden als rust, ruimte en natuur en als voorraadkamer voor water, natuur en biodiversiteit. Daarnaast heeft het een belangrijke functie voor stedelingen die rust en ruimte zoeken. Kortom, in aanvulling op en in samenhang met de steden heeft het platteland een belangrijk aandeel in de economie.

Verschillende partijen, verschillende belangen

De toenemende diversiteit aan functies brengt met zich mee dat er op het platteland verschillende actoren zijn met veelal verschillende en soms strijdige belangen. Voor een vitaal landelijk gebied is het nodig dat die actoren met elkaar worden verbonden en dat de belangen met elkaar in evenwicht worden gebracht. Daarvoor zijn vooral nodig ondernemerschap (economische drager bij uitstek), een nieuwe bestuursstijl (gericht op kansen en op betrokken burgers) en gebiedsgerichte ontwikkelingsplanologie (minder generalisme en meer ruimte voor maatwerk en multifunctionele oplossingen).²⁰ Met inachtneming van deze aspecten wil Noordoost Brabant komen tot een gebiedsvisie waarin keuzes worden gemaakt ten aanzien van de agrarische ontwikkeling of gemengde plattelandseconomie. Voor de noodzakelijke financiering van deze visie kan wellicht gebruik worden gemaakt van de zogenaamde POP-middelen.

Plattelandsontwikkelingsprogramma 2013-2019

Als onderdeel van hervormingen in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de EU is een Europees plattelandsbeleid ontwikkeld met een substantieel budget. Het Plattelands ontwikkelingsprogramma (POP) bevat de Nederlandse invulling van dat beleid. Een nieuw POP3 wordt voorbereid voor de periode 2013-2019. Jaarlijks was er in Nederland ongeveer 920 miljoen euro te verdelen (850 miljoen euro voor landbouw en 70 miljoen euro voor plattelandsbeleid). De verwachting is dat de verdeling van de gelden substantieel gaat veranderen. De 850 miljoen euro aan inkomenssteun voor agrariërs zal "vergroend" en "vermaatschappelijk" worden. Ondanks dat verwacht wordt dat de te besteden bedragen substantieel lager zullen worden blijft het van groot belang om deze middelen te benutten voor plattelandsontwikkeling. Door goed samen te werken in Noordoost Brabant kan hiervan maximaal geprofiteerd worden.

---

²⁰ Zie bijlage 13

8. BIJLAGEN:

1. Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL)
2. Onderzoek Oost-West verbinding
3. (Hoogwaardig) Openbaar Vervoer
4. Samenvatting "Van sterke clusters naar een excellente regio"
5. Vestigingslocaties en infrastructuur
6. Uitwerking doelstelling 'Regionaal Ontwikkelingsfonds Food, Health & Farma met 15 miljoen euro
7. Visie Duurzaamheid Noordoost Brabant
8. Europese en provinciale ambities inzake duurzaamheid en energie
9. Initiatieven in Noordoost Brabant inzake biomassa
10. Duurzaamheidswegwijzer
11. Grote landschappelijke eenheden
12. Zuiderwaterlinie
13. Ruimte voor ondernemerschap, toelichting bij "verschillende partijen, verschillende belangen"

Bijlage 1 Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL)

Van Waalwijk tot en met Oss vinden langs de A59 meerdere ruimtelijk-functionele ontwikkelingen plaats die onderdeel zijn van een regionale duurzame bereikbaarheid en mobiliteit.

Onderdeel hiervan zijn de verschillende maatregelen aan de A59 tussen Waalwijk en 's-Hertogenbosch, zoals verwoord in de Gebiedsversterking Oostelijke Langstraat (GOL).

De GOL is een integrale gebiedsvisie voor:

- **Hoogwaterbescherming**

Bij extreme waterafvoer van de Maas, Dommel en Aa wordt het overtollige water in de toekomst in westelijke richting rondom de stad 's-Hertogenbosch geleid en tijdelijk geborgen.

Het is nodig om de A59 te voorzien van een ruime onderdoorgang om het water af te voeren naar het Engelermeer en uiteindelijk richting Maas.

- **Verkeer & vervoer**

Door verbetering en completering van drie bestaande aansluitingen op de A59 in combinatie met de aanleg van parallelwegen over het traject 's-Hertogenbosch - Waalwijk, kunnen vier gebrekkige aansluitingen verdwijnen. De doorstroming en verkeersveiligheid van de A59 zullen verbeteren, waardoor verbreding van de A59 naar 2x3 rijstroken tot 2030 niet nodig is.

- **Landschap & ecologie**

De economische dragers (A59, Maas en bebouwing) in de Langstraat kennen voornamelijk een oost-west oriëntatie. Het is van belang om de barrièrewerking van de A59 op te heffen en de drie doorsnijdende landschapsecologische corridors in noord-zuidrichting te versterken. Hierdoor worden ook landschappen van allure ten zuiden (Bossche Broek, Loonse - en Drunense Duinen en het Groene Woud) en ten noorden van de A59 (Sompen en Zooislagen en de Maas) in deze gebiedsvisie met elkaar verbonden.

- **Landbouw**

De agrarische sector is in het gebied manifest aanwezig. Het is dan ook gewenst om de bestaande landbouwstructuur te versterken. Dit kan door kavelruil om opbrengstvergroting mogelijk te maken. Ook verbrede landbouw is hier zeer kansrijk gelet op de grote bevolkingsconcentratie in combinatie met diverse aanwezige grote groengebieden.

- **Recreatie**

Verbetering en uitbreiding van recreatieve routes leiden tot een samenhangend netwerk met een betere ontsluiting van een aantal deelgebieden zoals de de Maas, Moerputten, Gement, Sompen – en Zooislagen, Loonse en Drunense Duinen en Groene Woud. Hierdoor kan de regio een interessant toeristisch en recreatief profiel ontwikkelen.

- **Het generieke thema 'wonen, werken & welzijn'**

In het gebied is een aantal woningbouwlocaties voorzien voor in totaal ca. 4.500 woningen, evenals een locatie voor een toekomstig industrieterrein (Haven 8 met netto uitgeefbaar terrein van globaal 150 ha.). Het creëren van ruimtelijke kwaliteit door ontsnippering en verbinding op tal van gebieden leidt tot verbetering van allerlei menselijke gebruiksfuncties als ook waterstromen, flora en fauna.

In de jaren 2011-2013 is de eerste stap in de GOL de realisering van een klimaatbuffer tussen Vlijmen en 's-Hertogenbosch. Rijk, Provincie, regio en bedrijfsleven zullen in 2011 afspraken maken over de financiering van de gebiedsvisie, waarvoor de kosten globaal worden geraamd op 150 miljoen euro.

Bijlage 2 Onderzoek oost-westverbinding

Op 5 november 2010 is de probleemanalyse oost-westverbinding Oost-Brabant bestuurlijk besproken. Er is ingestemd met de conclusies en aanbevelingen uit de analyse.

Met de probleemanalyse kan de noodzaak voor een nieuwe oost-westverbinding niet worden aangetoond. De vervoerwaarde is daarvoor te gering en de voordelen in termen van reistijdverbetering zijn beperkt.

Aanbevelingen

Geef prioriteit aan enerzijds het verbeteren van de leefbaarheid op de regionale wegenstructuur en anderzijds aan de bereikbaarheid en afwikkeling op de hoofdwegenstructuur. Waar en hoe groot de lokale leefbaarheid- en veiligheidsknelpunten zijn in de regio Noordoost moet nog nader in samenhang worden onderzocht.

Een integrale regionale mobiliteits- of gebiedsvisie voor de middellange en lange termijn van de regio tussen grofweg de A67, A50 en A73 zal bijdragen aan een verbetering van de verkeersveiligheid en leefbaarheid.

Voorgesteld vervolgtraject

In de tweede helft van 2011 inventariseert de provincie welke verkenningen en studies er in de afgelopen jaren op de bestaande provinciale oost-westverbindingen zijn uitgevoerd. Ook lopende verkenningen en studies worden daarin meegenomen. Op basis van deze inventarisatie zal de regio de samenhang gaan bespreken.

De gebiedsopgave "De Peelhorst" is één van de gebiedsopgaven uit de Provinciale Structuurvisie Ruimtelijke Ordening. Het betreft een gebied tussen Brainport (Eindhoven), Greenport (Venlo) en Foodvalley (Wageningen). Oost-Brabant is in de gebiedsagenda Brabant benoemd als een integrale gebiedsopgave. De gebiedsopgave verkeert in de fase van preverkenning. Centraal staat het borgen van de ruimtelijke kwaliteit en bereikbaarheid van de regio en om op de middellange termijn na te denken over nieuwe vernieuwende agrologische en ruimtelijke concepten. In de gebiedsopgave "De Peelhorst" staan de infraopgave en leefbaarheid in relatie tot elkaar en in relatie tot de ontwikkeling van het gebied op de agenda. Vanuit het principe sectoraal wat kan, integraal wat moet is het in deze fase nog niet duidelijk of leefbaarheid en infrastructuur deel gaan uitmaken van de definitieve opgave. De vier bestaande provinciale oost-westverbindingen liggen in de gebiedsopgave. In het op te stellen plan van aanpak zullen deze vier oost-westverbindingen worden meegenomen.

Bijlage 3 Hoogwaardig Openbaar Vervoer (HOV)

De stuurgroep HOV Noordoost Brabant nam in 2007 het initiatief om in Noordoost Brabant HOV te realiseren. Het HOV Noordoost Brabant verbindt het kerngebied Veghel/Uden met Oss, 's-Hertogenbosch en Eindhoven. De reistijd per bus vanuit Veghel/Uden naar de omliggende steden wordt met gemiddeld 20% verkort. Het spoor tussen 's-Hertogenbosch-Eindhoven-de Noordelijke Maasvallei, Nijmegen en Oss zorgt voor de HOV-basis. Veghel en Uden krijgen hierop de komende jaren een snelle aansluiting.

HOV staat voor snelle, comfortabele openbaar vervoerslijnen met een hoge frequentie plus overstapvoorzieningen voor fiets, auto en trein. Het draagt in Noordoost Brabant bij aan een betere leefbaarheid, ruimtelijk-economische ontwikkelingen en duurzame bereikbaarheid. Uiteindelijk komen spoor-, HOV-, auto-, trein- en fietsverbindingen samen tot een samenhangend netwerk.

Het HOV biedt forenzen, scholieren, studenten en recreanten een aantrekkelijk alternatief voor het gebruik van de auto. Het HOV gaat ervoor zorgen dat Noordoost Brabant beter bereikbaar wordt en blijft, ook met het openbaar vervoer. Goede bereikbaarheid is essentieel voor de economische ontwikkeling van de regio, nu en in de toekomst.

Het HOV vervoert per dag 15.000 reizigers snel, veilig, en comfortabel door Noordoost Brabant. Overdag rijdt het HOV iedere 15 minuten. In de spits om de 7,5 minuten.

De provincie Noord-Brabant investeert samen met Brabantse partners de komende jaren in HOV voor Noordoost Brabant. De gemeentes, provincie en andere partners hebben de handen ineen geslagen om het HOV voorkeurstracé daadwerkelijk te gaan uitvoeren. Daartoe is een realisatieprogramma gemaakt voor de periodes 2011-2015 en 2016-2028. Met behulp van dit realisatieprogramma is het voor alle betrokkenen (gemeenten, provincie en Rijkswaterstaat) duidelijk wie er op welk moment, welke maatregelen gerealiseerd moet hebben om in respectievelijk 2015 en 2028 de benodigde infrastructurele aanpassingen gereed te hebben. Voor de maatregelen die in de periode 2011-2015 gerealiseerd moeten worden wordt eveneens op hoofdlijnen aangegeven op welk moment de daarvoor benodigde werkzaamheden moeten starten. Alle deelnemende gemeenten zijn zelf verantwoordelijk voor de planning, ontwerp, aanleg en financiering van de infrastructuur die op het grondgebied van de eigen gemeente is gelegen. Gemeenten kunnen voor de financiering van de projecten een aanvraag doen bij de provincie voor cofinanciering. De provincie heeft daartoe een maximaal bedrag ter beschikking van 9,58 miljoen euro tot en met 2015. Projecten die in aanmerking komen voor subsidie worden voor maximaal 50% gesubsidieerd.

Begin 2011 hebben de partners een bestuursovereenkomst ondertekend. Tot en met 2015 worden de korte termijnmaatregelen uitgevoerd als opstap naar het realiseren van het voorkeurstracé. Voor de periode 2016-2028 dient de stuurgroep een aanvraag voor het MIRT voor te bereiden om in aanmerking te komen voor een Rijksbijdrage. Deze Rijksbijdrage is nodig om de ambitie verder uit te werken en om de projecten uit het realisatieprogramma voor de periode 2016 - 2028 uit te kunnen voeren.

Bijlage 4 Samenvatting “Van sterke clusters naar een excellente regio”

De sectoren Food, Health & Farma - kortweg FHF - zijn van oudsher sterk vertegenwoordigd in Noordoost Brabant. Afzonderlijk vormen ze een stevige basis voor de regionale economie.

Maar deze kracht kan exponentieel groeien als de drie sectoren hun krachten bundelen. Juist op de raakvlakken tussen Food, Health & Farma zijn namelijk hoogstaande, innovatieve ontwikkelingen mogelijk. Door strategische samenwerking kunnen bedrijven, kennisinstellingen en overheidsorganisaties deze kansen benutten. De position paper FHF geeft aan hoe dit samenspel binnen Food, Health & Farma tot stand kan komen en het gestimuleerd en gefaciliteerd kan worden. Hiervoor hebben de samenwerkingsverbanden van ondernemers, onderwijs en overheid (de 3 O's) concrete doelen, acties en resultaten geformuleerd.

Ambities

Noordoost Brabant moet een landelijke topositie innemen als economisch FHF-centrum.

Deze positie dient in 2020 gerealiseerd te zijn. Dit vertaalt zich naar de volgende concrete doelen:

- realisatie en uitbouw van toplocaties in de regio;
- opzet van een aansprekend innovatieprogramma voor FHF;
- doorlopende leerlijnen creëren voor FHF en optimale afstemming tussen onderwijs en bedrijfsleven;
- vestigingsklimaat waarin ondernemerschap wordt bevorderd, samenwerking tussen intermediaire organisaties centraal staat en één aanspreekpunt is voor overheid, ondernemers en onderwijs in de regio.

Actieprogramma

Noordoost Brabant heeft een duidelijke strategie ontwikkeld om deze ambities te behalen. Op de eerste plaats dient de regionale innovatiekracht versterkt te worden door:

- start van een innovatieprogramma;
- realisatie van een FHF Seed Fund;
- linken met andere regio's in de omgeving.

Verder wordt het vestigingsmilieu versterkt door:

- het verdiepen van de vakopleidingen;
- het ontwikkelen van een plan van aanpak rond het gezamenlijk gebruik van faciliteiten;
- het aanjagen van toplocaties en een promotie- en acquisitiestrategie.

Resultaten

De doelen en de daarvan afgeleide acties vertalen zich uiteindelijk in concrete resultaten voor 2020:

- 14.000 nieuwe banen in FHF
- Jaarlijks 10 hoogwaardige starters
- Krachtig innovatieprogramma met budget van 5 miljoen euro
- Regionaal 'seed en preseed fund FHF'
- Eén loket voor het bedrijfsleven
- Buurregio's die samen optrekken
- 5-sterrenregio als regionale Innovatiemotor
- 5 toplocaties voor FHF
- 15% meer instromers FHF op de arbeidsmarkt
- Centre of Excellence en Experience voor Doelgroepenvoeding & Animal
- Breed gedragen, jaarlijks terugkerende imagocampagne.

Realistisch

De geformuleerde ambities zijn realistisch, zeker omdat Noordoost Brabant op het gebied van FHF een groot aantal "selling points" en krachtige uitgangspunten kent. Enkele belangrijke zijn:

- Sterke industriële basis
- Sterke industriële netwerken
- Academische en topklinische ziekenhuizen
- Publiek gefinancierde ontwikkelprojecten
- Centraal in innovatie agenda's OEM-ers
- (Technische) Universiteiten en hogescholen
- Sterke netwerken
- Beschikbaarheid preseed en seed capital
- Hoogwaardige vestigingslocaties
- Groeiende arbeidsmarkt.

Bijlage 5 Vestigingslocaties en infrastructuur

Noordoost Brabant ontwikkelt een aantal speerpuntlocaties voor de sectoren Food, Health & Farma. Elke locatie kent zijn eigen specialisatie, zowel in termen van economische markten als in termen van huisvesting en infrastructuur. De locaties zijn optimaal afgestemd op de kenmerken van het productiemilieu in Noordoost Brabant (arbeidsmarkt, beroepsopleidingen, infrastructuur).

- Willemspoort 's-Hertogenbosch: voeding en gezondheid
- Life Sciences Park Oss: farma & voeding
- Health Campus Boxmeer: zorg
- Zorgpark Uden: vitaliteit en leren
- Foodpark Veghel: voeding & diervoeding.

Daarnaast zijn er ook voor overige sectoren locaties in ontwikkeling, die optimaal afgestemd zullen zijn op de behoeften van die sectoren. Het meest in het oog springende voorbeeld op dit moment is Metal Valley in Heusden.

Hierna worden deze 6 locaties kort omschreven.

Willemspoort 's-Hertogenbosch

Willemspoort in 's-Hertogenbosch is een sterk groeiend concentratiepunt van activiteiten op het grensvlak van voeding en gezondheid. Alle benodigde faciliteiten zijn er inmiddels: onderzoeks- en testvoorzieningen, kennisinstituten, seedkapitaal voor kennisintensieve startende bedrijvigheid, 20.000 studenten, beeldbepalende bedrijven en een hoog stedenbouwkundig ambitieniveau.

Er wordt intensief samengewerkt, onder andere in het innovatieve samenwerkingsverband Fhealinc.

Trekkers voor deze locatie zijn het Jeroen Bosch Ziekenhuis, HAS Den Bosch, het Westertoren Innovation Center, de ZLTO en de Avans Hogeschool.

Life Sciences Park Oss

Het Life Sciences Park Oss kan een plek worden waar open innovatie floreert. Vooral veel farmaceutische bedrijven omarmen dit concept, omdat het de efficiëntie en creativiteit van hun R&S verhoogt.

Op de beoogde locatie biedt MSD op dit moment al huisvesting aan de proeffabriek voor kleine farmaspelers "Bioconnection", een uniek concept in Europa.

De Taskforce Life Sciences Park onderzoekt de mogelijkheden van een park, dat alle elementen bevat om deze open innovatie verder (fysiek) te faciliteren. Het is de bedoeling dat door het samen optrekken van farmaceutische bedrijven, kennisinstellingen en startende ondernemingen een stimulerende cultuur ontstaat, waarin hoogwaardig onderzoek wordt verricht en professionele diensten worden verleend. Start-ups, spin-outs, kleine bedrijven, grotere bedrijven en onderzoeksinstituten zullen hier gehuisvest kunnen worden.

Health Campus Boxmeer

Momenteel bouwt Boxmeer aan haar toekomst in food & health, die zich gaat afspelen op de locatie "Health Campus Boxmeer". Op de locatie, met een oppervlakte van 25 hectare, wordt gewerkt aan de internationale hoofdvestiging van het oncologisch centrum Hansa Oncology en de nieuwbouw van het Maasziekenhuis Pantein. Het UMC St. Radboud bouwt er een tweede oncologisch centrum. Er zijn plannen voor shared facilities, een incubatorgebouw, hotel en congresfaciliteiten. Ook is er vestigingsruimte voor zorggerelateerde bedrijvigheid.

Zorgpark As50 Uden

In Uden-Noord verschijnt, strategisch gelegen tussen de A50 en het provinciale landschap De Maashorst, de nieuwbouw van het Bernhoven ziekenhuis. Dit gegeven is aanleiding om de ontwikkeling van het omliggende gebied te laten aansluiten bij de thema's gezondheid en vitaliteit.

Daarbij is het zowel de bedoeling om ruimte te bieden aan opleidingsmogelijkheden en zorg- en gezondheid ondersteunende bedrijvigheid als aan activiteiten, die vitaliteit faciliteren.

Hierbij kan worden gedacht aan nieuwe combinaties op het gebied van zorg, leisure en recreatie. De aangekondigde komst van een Van der Valk hotel met congres- en vergaderfaciliteiten speelt hierop in. Daarmee kan dit gebied uitgroeien tot een belangrijke ruimtelijke concentratie van elkaar versterkende functies binnen het Food, Health & Farma cluster.

Foodpark Veghel

De bedrijventerreinen in Veghel liggen aan de A50, de N279 en de Zuid-Willemsvaart. Sinds de aanleg van het kanaal tussen 1822-1826 heeft Veghel zich ontwikkeld tot regionaal, economisch centrum van handel, nijverheid en agrofood business. De kansen die samenhangen met het versterken van food en feed in Veghel is het centrale thema voor Foodpark Veghel. Een uniek Foodpark in het hart van Brabant.

Op dit innovatief bedrijvenpark met (inter)nationale uitstraling moet, naast voldoende ruimte voor de voedingsmiddelen industrie en haar toeleveranciers, ook ruimte komen voor food gerelateerde functies en programma's op het gebied van onderwijs (cursussen en opleidingen), (perifere) detailhandel, kunst en cultuur en natuur en landschapontwikkeling.

Metal Valley Heusden

In de gemeente Heusden wordt het bedrijven- en kenniscluster Metaal en Engineering ontwikkeld. Door middel van open innovatie wordt gewerkt aan de randvoorwaarden voor een vruchtbare kruisbestuiving tussen bedrijven onderling en tussen het onderwijs en het bedrijfsleven. Een studie heeft inmiddels uitgewezen dat het doorontwikkelen van de metaalsector voor de provincie Noord-Brabant strategisch van groot belang is (Minase, november 2010). De concrete invulling daarvan op bedrijventerrein Groenewoud is haalbaar en kansrijk en kent als ingrediënten ambachtelijkheid, kennisontwikkeling en innovatie. Het Technasium van het D'Oultremont college huurt inmiddels ruimte op het bedrijventerrein om leerlingen nauwer bij het bedrijfsleven te kunnen betrekken. Anno 2011 wordt de business-case voor de invulling en ontwikkeling van dit 'Value-Park' met een omvang van 15 hectare uitgeefbare grond uitgewerkt.

Bijlage 5 Uitwerking doelstelling regionaal ontwikkelfonds Food, Health & Farma met 15 miljoen euro

Noordoost Brabant wil € 15 mln ontwikkelbudget voor Food, Health & Farma genereren. Dit budget komt tot stand door het realiseren van een aantal grote projecten:

1. doorontwikkeling Fhealinc, doorontwikkeling Willemspoort;
2. een 'topinstituut food-health';
3. een lifesciences campus Oss;
4. regionaal innovatieprogramma FHF.

Een deel van deze projecten kan de regio op eigen kracht realiseren. Daarnaast zijn er onderstaande 4 sleutelprojecten die de regio niet op eigen kracht kan realiseren, maar die wel essentieel zijn voor de regio. Per sleutelproject wordt de stand van zaken en geplande ontwikkelwijze weergegeven.

1. Doorontwikkeling Fhealinc en Ondernemerslift als aanjagers van open innovatie

Projectbudget 9 miljoen euro.

Nodig 3 miljoen euro rijksgeld van Valorisatieregeling, 3 miljoen euro provinciegeld, 3 miljoen euro cofinanciering uit de regio, bestaande uit bijdragen van een aantal gemeenten, onderwijsinstellingen en bedrijven. Avans en HAS hebben de lead en laten momenteel het businessplan ontwikkelen door Fhealinc. Kern: faciliteren / versnellen product-ideeën van kennis naar markt, via screenen, opzetten samenwerkingsverbanden, financieren en trainen. Concept-businessplan voor de periode 2012-2016 is gereed.

2. Trialcentre Doelgroepenvoeding & Animal Health

Projectbudget 15 miljoen euro (schatting).

Op te brengen door bijdragen van trekkende bedrijven, gemeenten en onderwijsinstellingen in de regio en hogere overheden. Trekker is de 5-sterrenregio.

Doel: bedrijven bij elkaar brengen die investeren in samenwerking op het gebied van Food, Health & Farma. Kern is een open projectenprogramma, gekoppeld aan een seed-capitalfonds voor startende bedrijven en productinnovaties. Voorbeeld is Maintenance Competence Centre in West-Brabant (opgezet door REWIN). De 5-sterrenregio schrijft hiervoor momenteel een eerste verkenning en houdt daarvoor een gespreksronde onder CEO's van bedrijven in de regio.

3. Lifesciences Park Oss

Momenteel wordt gewerkt aan een plan van aanpak, vooruitlopend op een definitief besluit van MSD omtrent sanering van haar R&D-activiteiten in Oss. Het budget is nog niet bekend, maar wel is duidelijk dat Rijk, provincie, MSD, gemeente Oss en onderwijsinstellingen een pakket faciliteiten willen realiseren om startende bedrijven in de lifesciences aan te trekken: coaching, seedcapital, huisvesting, onderzoeksfaciliteiten.

4. Incubatorgebouw food & health

Projectbudget 14 miljoen euro, waarvan 4 miljoen euro onrendabel.

Trekkers zijn NV BIM en Westertoren Innovation Centre (WTIC). Beoogde locatie is Willemspoort in 's-Hertogenbosch. BIM en WTIC schrijven momenteel het businessplan en is bijna gereed.

Kern: laagdrempelig huisvestings- en coachingsproduct bieden voor starters op het grensvlak van food en health.

Subsidie 2 miljoen euro vanuit OP-Zuid voor lab-apparatuur (doelstelling), omvang 5.500 m2 bvo.

Bijlage 7 Visie Duurzaamheid Noordoost Brabant

De regio Noordoost Brabant wil haar bijdrage leveren aan het energievraagstuk van de 21e eeuw. Voorkomen moet worden dat door ons handelen de mogelijkheden voor de generaties na ons worden ingeperkt. Daarom wordt gestreefd naar een duurzame regio in Noordoost Brabant. Dat vergt onder meer een omslag in de wijze waarop met onze natuurlijke hulpbronnen wordt omgegaan.

Duurzaamheid is een integraal thema. Het gaat om het vinden van de juiste balans tussen ecologische, economische en sociaal-maatschappelijke belangen. Ter verduidelijking is het begrip duurzaamheid nader uitgewerkt, wat afwenteling van problemen zowel in tijd als in plaats voorkomt.

“Duurzaamheid en energie” zijn voor Noordoost Brabant zowel een zelfstandig als een algemeen thema. In zelfstandige zin wordt het thema uitgewerkt in de strategische agenda van de regio.

Als algemeen thema krijgt duurzaamheid doorwerking in de andere thema's: vitaal landelijk gebied, vestigingsmilieus en bedrijfsomgevingen en mobiliteit en bereikbaarheid. Hiermee maakt de regio een heel duidelijk duurzaamheidsstatement.

Vitaal landelijk gebied

Zorgen voor een vitaal buitengebied met een duurzame balans tussen wonen, werken, natuur en recreatie. Met betrekking tot duurzaamheid biedt het buitengebied extra kansen voor het opwekken van duurzame energie (vergisting & biomassa), biodiversiteit en duurzame landbouw.

Vestigingsmilieus en bedrijfsomgevingen

Duurzame ruimtelijke ontwikkeling is uitgangspunt voor de ontwikkeling van nieuwe woon, werk- en recreatiegebieden. Hiervoor worden de uitgangspunten van duurzame stedenbouw gehanteerd. De ambitie voor duurzaam bouwen ligt hoger dan de eisen uit het Bouwbesluit. Bij alle ontwikkelingsprojecten wordt alertheid gevraagd op (extra) kansen voor duurzaam bouwen. Kernbegrippen hierbij zijn energiezuinig (betaalbaarheid), gezondheid (binnenmilieu) en toekomstbestendigheid (verkoopbaarheid) van woningen en utiliteitsgebouwen.

Bedrijfsterreinen worden duurzaam ontwikkeld en of gerevitaliseerd. Vooral bij nieuwe bedrijfsterreinen wordt gestreefd naar energetische zelfvoorzienendheid en een efficiënt ketenbeheer. Aandachtspunten zijn:

- het voorkomen van en besparen op energieverbruik;
- het duurzaam opwekken of inkopen van energie;
- bevorderen van energetische samenwerking (bijvoorbeeld het uitwisselen van warmte en koude en of de gezamenlijke inkoop van energie);
- realisatie van collectieve duurzame energiesystemen;
- uitwisselingen van grond- en afvalstoffen (via parkmanagement).

Mobiliteit en bereikbaarheid

De regio is duurzaam bereikbaar. De toename van het verkeer mag niet leiden tot een toename van negatieve gevolgen zoals CO₂-uitstoot, vermindering van de veiligheid, geluidhinder en of luchtverontreiniging. Hier wordt aan bij gedragen door voor te sorteren op duurzame mobiliteit, het stimuleren en realiseren van hoogwaardig openbaar vervoer en het realiseren en stimuleren van een netwerk ten behoeve van duurzame brandstoffen zoals aardgas/biogas en elektriciteit. Concrete resultaten hierbij zijn:

- verduurzamen van het eigen wagenpark;
- verduurzaming van het openbaar vervoer;
- uitbreiding van het aantal multifuel tankstations;
- een jaarlijkse toename van het aantal multifuelvoertuigen bij particulieren en bedrijven.

Daarnaast zijn als overkoepelend kader voor een duurzame ontwikkeling van de regio 5 duurzaamheidspijlers opgesteld. De regionale visie op deze 5 duurzaamheidspijlers wordt in alle regionale projecten nagestreefd.

Hernieuwbare Energie en grondstoffen

In een wereld van fossiele brandstoffen en gassen die stilaan uitgeput beginnen te raken is het tijd voor nieuwe, alternatieve vormen van energie. De regio Noordoost Brabant is een regio die de benodigde energie zelf duurzaam opwekt. er zal alleen gebruik gemaakt worden van schone, onuitputtelijke bronnen als wind, zonne-energie, waterkracht, aardwarmte en biomassa. Dit wordt gedaan omwille van kostenbeheersing en leveringszekerheid, maar ook in reactie op de mondiale klimaatverandering. Het focussen op hernieuwbare energie is een stimulans voor innovatieve ontwikkelingen.

In elk thema van de regionale samenwerking Noordoost Brabant zal tenminste één project worden gerealiseerd dat volledig draait op hernieuwbare energie.

Uitgaande van een jaarlijkse energiebesparing van 2 % (= landelijke doelstelling) en een jaarlijks toenemende duurzame opwekking van onze energiebehoefte behoort energieneutraliteit in de periode tussen 2030 en 2040 tot de mogelijkheden.

Wat betreft de eigen organisaties wordt het goede voorbeeld gegeven door te streven naar energieneutraliteit in 2020.

De regio is zich ook bewust van de eindigheid en de schaarste van grondstoffen. Daarom wordt afval beschouwd als een grondstof en wordt mee voorzien in de eigen behoefte. Bij het gebruik en of hergebruik van grondstoffen staat daarom innovatie centraal.

Diversiteit

Diversiteit verrijkt de regio. Diversiteit wordt erkend als een bepalend kenmerk van robuuste ecologische, sociale en economische systemen. Door op ieder terrein diversiteit te waarderen en aan te moedigen, zal de regio gedijen als een gebied dat rijk is aan variatie.

Ecologische diversiteit

De diversiteit in bodemtypen, voedselrijkdom en de aan- of afwezigheid van water en afwisselende kenmerkende vegetatie en fauna zorgen voor ecologische diversiteit. Op ecologisch vlak staat de regio voor de opgave de biodiversiteit (soortenrijkdom) in het stedelijk en landelijk gebied te handhaven en waar mogelijk te versterken. Door een betere en snellere uitwisseling van dieren en planten zal de kwaliteit van de natuurgebieden vergroot worden. De populaties worden vitaler en de soortenrijkdom zal toenemen. Een hoge ecologische diversiteit heeft een positieve invloed op het welbevinden van mensen, het vestigingsklimaat en verstrekt de toeristisch-recreatieve sector.

Sociale diversiteit

De sociale diversiteit moet worden verdiept om een eenzijdige opbouw te voorkomen. Het moet voor alle lagen van de bevolking aantrekkelijk zijn om in de steden en dorpen te blijven. Atypische niches in de instroom verdienen extra aandacht. De verscheidenheid in woonmilieus en voorzieningen moet groter worden, vooral door het eigen initiatief van burgers centraal te stellen.

Economische diversiteit

Om economische diversiteit te stimuleren moet de regio ervoor zorgen dat bedrijvigheid van uiteenlopende branche en maat zich er thuis voelt en thuis blijft voelen, van werken aan huis tot en met bovenregionale bedrijventerreinen. De huidige agro-logistieke keten inclusief de aanwezige Food, Health & Farmasector zorgen voor relatief veel arbeidsplaatsen. Het is de opgave om die kracht zich verder op een duurzame wijze te laten ontplooiën tot voordeel van de regio als geheel. Omwille van de economische soliditeit is het noodzakelijk om meer en hoger onderwijs naar de regio te halen.

Arbeidsparticipatie

Een duurzame arbeidsmarkt is een arbeidsmarkt die in balans is. Gericht wordt op vergroting van kennis en vaardigheden van een zo breed mogelijke groep mensen binnen de regio. Hierdoor wordt de deelname aan de arbeidsmarkt en daarmee het toekomstperspectief van mensen die van oudsher een afstand hebben tot de arbeidsmarkt, zoals allochtonen jongeren, gehandicapten en senioren, in de regio vergroot.

Water

Water wordt als een essentiële grondstof voor mens en maatschappij beschouwd en wordt dus zorgvuldig mee omgegaan. De beschikbaarheid van water is essentieel bij herstel- en in standhouding van natuurlijke kringlopen (vitaliteit). Schoon water is ook een belangrijke economische productiefactor, dus daarom zuinig zijn op hemel-, grond- en oppervlaktewater en dit zo lang mogelijk in het gebied houden. Afvalwater wordt weer als grondstof aangewend. In het licht van de klimaatverandering worden grotere fluctuaties in wateraanvoer en -afvoer verwacht. Dit verandert de kans op wateroverlast en calamiteiten. Hiermee wordt waterveiligheid ook een duurzaamheidsitem voor Noordoost Brabant.

Gezondheid

De kwaliteit van de leefomgeving heeft direct of indirect invloed op het welbevinden en de gezondheid. Noordoost Brabant wil haar inwoners een aantrekkelijke en gezonde leefomgeving bieden. Bij nieuwe ontwikkelingen wordt daarom rekening gehouden met de effecten die de kwaliteit van bodem, water en lucht en hinder van geur, geluid, straling en licht hebben op het welbevinden en de gezondheid van mensen. Schadelijke emissies worden zo veel mogelijk bij de bron voorkomen. Door recente uitbraken van dierziekten (MRSA, Q-koorts, Influenza) is de relatie tussen gezondheid en de intensieve veehouderij zeer actueel geworden. Er is nog weinig onderzoek naar gedaan, de komende jaren komt hierin meer duidelijkheid. Ontwikkelingen op dit gebied worden op de voet gevolgd.

De mentale en fysieke gezondheid van de burgers wordt gestimuleerd door sport- en ontspanningsvoorzieningen en recreatieve mogelijkheden in het groen. De ruime mogelijkheden die Noordoost Brabant hiervoor biedt worden beschermd en waar mogelijk versterkt.

Bijlage 8 Europese en provinciale ambities inzake duurzaamheid en energie

De EU schetst met haar beleid een raamwerk voor de productie en promotie van hernieuwbare energie(bronnen). In dit beleid is er ook een aantal afspraken gemaakt met de lidstaten. Iedere lidstaat moet vóór 2020 een deel van haar energieconsumptie laten bestaan uit duurzame energie. In het geval van Nederland is dit 14%. De lidstaten van de EU willen gezamenlijk in 2020 20% van alle energie uit duurzame bronnen halen. De EU steunt daarom nationale en regionale ontwikkelingsmaatregelen op deze gebieden en moedigt de uitwisseling van optimale praktijken bij de productie van energie uit hernieuwbare bronnen tussen lokale en regionale ontwikkelingsinitiatieven aan. Ter bevordering van de ontwikkeling van een markt voor energie uit hernieuwbare bronnen is het noodzakelijk rekening te houden met de positieve gevolgen daarvan voor de regionale en lokale ontwikkelingsmogelijkheden, de perspectieven voor de uitvoer, de sociale samenhang en de werkgelegenheidskansen, vooral wat betreft kmo's (kleine of middelgrote onderneming) en onafhankelijke energieproducenten.

De inzet van biomassa en daarmee de ontwikkeling van de Europese biobased economy vraagt om een geïntegreerde benadering, waarbij aandacht is voor alle toepassingen van biomassa. Een biobased economy is een systeeminnovatie en raakt aan een breed scala van onderwerpen: klimaatverandering, energievoorziening, diverse sectoren (zoals agro, chemie, papier en karton, logistiek), economie en internationale handel, biodiversiteit en innovatie. Een integrale benadering biedt Europa de kans om een heldere strategie te ontwikkelen voor het gebruik van biomassa, niet alleen voor energie en biobrandstoffen, maar ook voor chemie en materialen.

Ook de provincie Noord-Brabant wil zich inzetten voor innovatie om verduurzaming van grondstoffen te bewerkstelligen. In de Energieagenda van Brabant geeft de provincie aan dat een biobased economy en geothermie de energievoorziening een nieuwe impuls kunnen geven als vervanging van fossiele brandstoffen. Innovatieve toepassingen zijn hierbij essentieel. De ontwikkeling van de biobased economy heeft betrekking op het verkrijgen van biomassa en op de omzetting ervan. Op beide terreinen heeft Noord-Brabant iets te bieden. Voor de sterk aanwezige agrosector zijn er kansen om biomassa te produceren uit mest, nutriënten en of andere grondstoffen en energie te winnen. Voor het chemische cluster zijn er kansen voor verwerking ervan. Omdat biomassa niet alleen betrekking heeft op de energiehuishouding, maar ook op het ruimtegebruik, kan de provincie hier vanuit verschillende beleidsvelden een rol spelen en mogelijk een bijdrage leveren aan gerichte investeringen.

Geothermie is het gebruik van warmte uit de diepe ondergrond (enkele kilometers diep) van hoge temperatuur (80 tot 130 °C). Het westelijke deel van de regio Noordoost Brabant is naar verwachting geschikt voor toepassing van geothermie. Op provinciale schaal is geothermie kansrijk in het gebied 's-Hertogenbosch-Tilburg-Eindhoven. Onder andere Heineken ('s-Hertogenbosch), Mars (Veghel) en woningcorporaties BrabantWonen en Zayaz onderzoeken de mogelijkheden voor toepassing in industrie en bestaande woningen.

De provincie wil investeren in het versterken van de kennisinfrastructuur en de ontwikkeling van een open innovatie campus. Aanvullend ondersteunt de provincie de kennisvalorisatie tot marktrijpe producten en diensten via innovatieprogramma's. In de Energieagenda worden voor Noordoost Brabant kansen gezien op het terrein van energiewinning via warmte en biomassa. Verder wordt met de Energieagenda van Brabant de ontwikkeling van decentrale elektriciteitsnetwerken (slimme netwerken ofwel "smart grids") gestimuleerd. Ook hier liggen voor de regio Noordoost Brabant (economische) kansen.

Bijlage 9 Initiatieven in Noordoost Brabant inzake biomassa

De volgende initiatieven op het gebied van energie- en warmteopwekking uit houtige biomassa en GFT afval lopen nu in de regio.

RMB-regio

- Bepalen van 2 nieuwe locaties voor verwerking van houtachtige biomassa in de regio. Er zijn inmiddels 4 installaties voor co-vergisters van mest in bedrijf en 2 in procedure. Er zijn 3 houtverbrandingsinstallaties in de regio. Dankzij het Bosuv initiatief is er zich op een nieuwe houtverbrandingsinstallatie.
- In 2014 wordt het gemeentelijk GFT duurzaam ingezameld en verwerkt.
- In 2012 wordt al het snoeihout in gemeentelijk eigendom ingezet voor de productie van duurzame energie.
- In 2014 is regionale overeenstemming over de inzameling en verwerking van huishoudelijk restafval in 2017 (einde contractperiode).

BOVUS-gemeenten

Dit betreft de gemeenten Bernheze, Oss, Veghel, Uden en Sint-Oedenrode. Deze gemeenten hebben nu nog tot mei 2012 een contract voor de verwerking van hun GFT met Attero, wat tot vorig jaar nog onderdeel was van energiebedrijf Essent. De vijf gemeenten zijn al sinds 2007 op zoek naar een goedkopere en meer duurzame verwerker van hun groen. Een haalbaarheidsstudie wees uit dat een bio-energiecentrale in de regio rendabel is voor de in totaal 51.000 ton aan groenafval die de vijf gemeenten jaarlijks produceren.

TIMBER (Tools for Integrated Management of Biomass Energy Resources)

De gemeente Boxtel onderzoekt met de Streekraad Het Groene Woud en de gemeenten Oirschot, Oisterwijk, Best, Sint Michielsgestel, Haaren en Schijndel de mogelijkheden van regionale benutting van biomassa waarin de versterking van het landschap wordt meegenomen. Dit gebeurt in het kader van het internationale Interreg IVC programma POWER. TIMBER kent een internationale en een regionale kant. Enerzijds geeft de gemeente Boxtel uitvoering aan een regionaal project waarin wordt onderzocht welke kansen er liggen voor de ontwikkeling van regionale, duurzame en hernieuwbare biomassa-energie. Anderzijds dienen de onderzoeken en modellen als onderdeel van het internationale project en uit te monden in een stuk gereedschap om daarmee regionale en lokale biomassa initiatieven te toetsen en te beoordelen. Binnen de provincie Noord-Brabant en Het Groene Woud (bijvoorbeeld vanuit de Streekraad) zijn diverse initiatieven om te komen tot nieuwe landgoederen of andere nieuwe economische dragers en neveninkomsten voor agrarische bedrijven, zoals landschapsonderhoud en agrarisch natuurbeheer, verbrede landbouw, zorglandbouw, etc. Een koppeling met biomassa energie zou deze initiatieven kunnen versterken. Ideeën voor de ontwikkeling van waterbergingsgebied in combinatie met houtteelt geven daarnaast ook nieuwe mogelijkheden.

's-Hertogenbosch

In april/mei 2011 verhuizen de verscheidene afdelingen en onderdelen van de Afvalstoffendienst naar één centrale plek op bedrijventerrein Treurenburg. Naast een kantoorpand, overslagstation en milieustation komt er ook een middelgrote biomassacentrale waar energie wordt opgewekt. De Afvalstoffendienst is daarmee een van de eerste afvalinzamelaars die geheel klimaatneutraal gehuisvest is. Daarnaast zijn er verschillende initiatieven om biogas op te wekken en wordt er voor de energieopwekking tevens gebruik gemaakt van zonnecollectoren.

Waterschappen

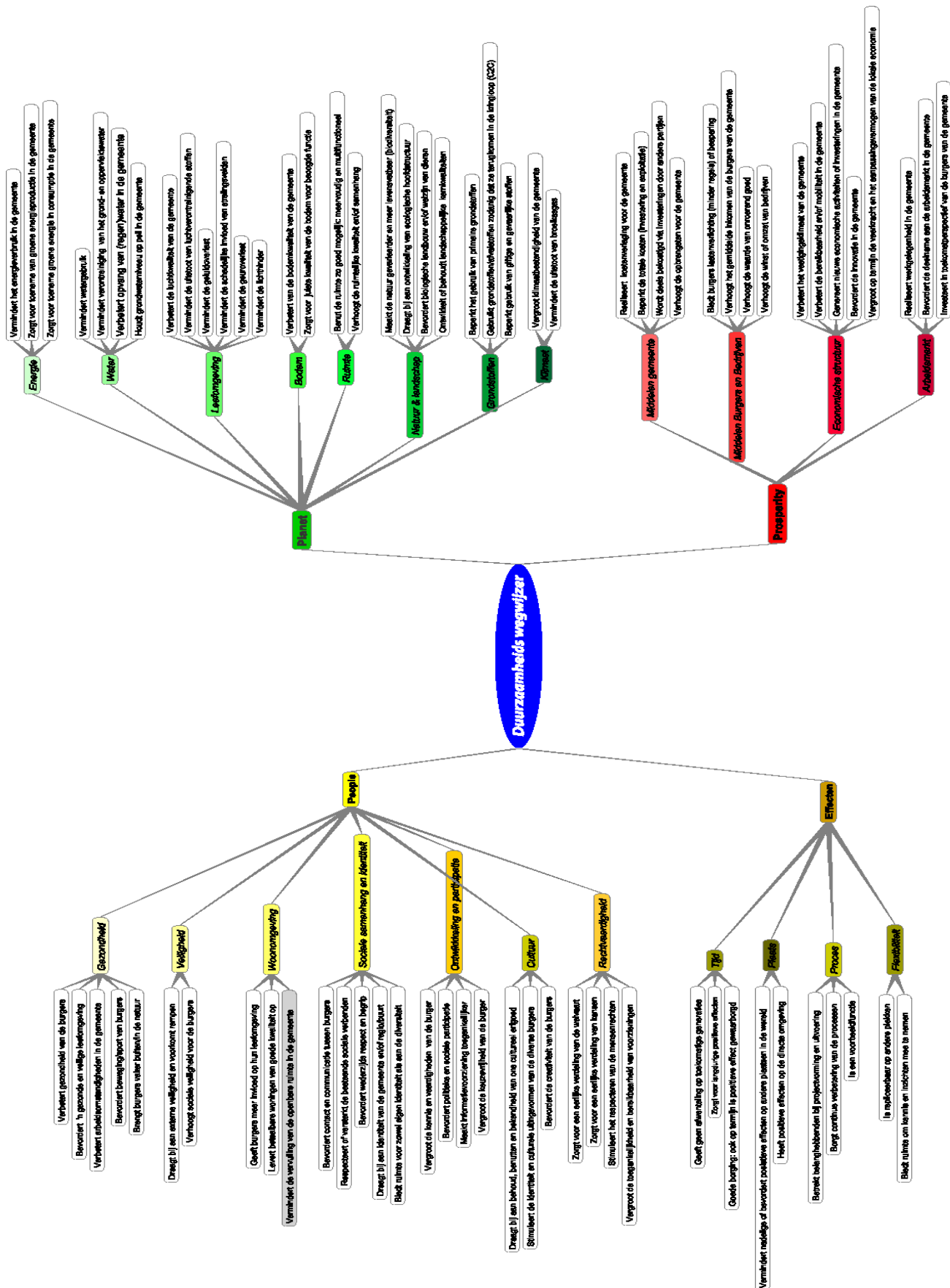
Projecten vanuit de waterschappen richten zich op de vergroting van eigen groene energieproductie,

reductie broeikasgasemissies en energie-efficiency. Binnen de projecten worden en zijn al veel dwarsverbanden gelegd met het vitaliseren van het landelijk gebied en komen tot stand met partijen uit Food, Health & Farma sector. Belangrijke voorbeeldprojecten zijn:

- De Energiefabriek: een initiatief van Aa en Maas, waarin momenteel 13 waterschappen participeren, om energieneutrale rioolwaterzuiveringen (RWZI's) te realiseren.
- Onderzoek en toepassing superkritisch vergassen: nieuwe technologie voor het verwerken van slib en mogelijk (vloeibare) biomassa door de RWZI's.
- SOURCE: gecombineerde slib- en mestverwerking op de RWZI, waarbij winning van energie en grondstoffen centraal staat.

Voor lokale verwerking van biomassastromen (op gemeentelijk niveau) kan de RWZI een belangrijke rol spelen als het gaat om locatie, vergistingstechnologie, kennis van energieproductie, verwerking van restwater en decentrale kringloopsluiting.

Bijlage 10 Duurzaamheidswegwijzer

Bijlage 11 Grote landschappelijke eenheden en robuuste groenblauwe structuren

Grote landschappelijke eenheden

Het Groene Woud

Doel: Ontwikkelen hoogwaardig landschapspark tussen 's-Hertogenbosch, Tilburg en Eindhoven.

Opgaven:

- Robuuste natuurkern (van Tilburg tot Schijndel)
- Robuuste ecologische verbindingszones (Beerze, Dommeldal, e.d.)
- Groene verbindingen 'tussen stad en land'
- Waardevol cultuurlandschap (cultuurhistorie, landschap, e.d.)
- Recreatief routenetwerk en voorzieningen (entrees, objecten, e.d.)
- Economisch vitaal landelijk gebied (o.a. landbouw, recreatie en toerisme waaronder coöperatie)
- Duurzaam watersysteem landelijk en stedelijk gebied (incl. onderlinge relatie)
- Aantrekkelijke dorpen en steden (cultuur en vermaak).

Maashorst

Doel: Het ontwikkelen van een hoogwaardig landschapspark tussen Oss, Uden en Schaijk.

Opgaven:

- Robuuste natuurkernen Maashorst en Herperduin
  - bosvorming, begrazing en herstel watersysteem
- Realisatie stevige verbinding Maashorst – Herperduin (onder/over A50 en Schaijkse Weg)
- Ontwikkelen levendige schil rond Maashorst en Herperduin
  - combineren van landgoederen, landbouw, recreatie, kunst, cultuur, ambacht en 'bezinning'
- Recreatief netwerk (routes, voorzieningen en objecten, entrees van/naar dorpen en Oss).

Natura 2000 Het Bossche Broek – Vlijmens Ven

Ambitie of doel: Realiseren van waterrijk natuurgebied op de naad van Brabant.

Opgaven:

- Realisatie EHS
- Meeliften met hoogwaterproblematiek
- Realiseren verbindingen binnen Natura 2000 en 'naar buiten toe'
- Duurzame en of verbrede landbouw rondom de EHS.

Aanpak:

- Aankoop en inrichting bedrijven en landbouwgronden binnen de EHS
- Particulier natuurbeheer
- Integraal inrichtingsplan vanuit Howabo
- Aanleg EVZ Fort Isabella en Drongelens Kanaal naar Dommel (Randweg/De Groene Delta).

Robuuste groenblauwe structuren

De Groene Delta

'Rondje west' - Robuuste verbinding Aa naar Maas via Natura 2000.

Ambitie en doel: Ontwikkelen van een samenhangende robuuste groenstructuur van Aadal naar de Maas (Aadal Kloosterstraat, Het Bossche Broek, Gement, Sompen en Zooislagen naar Maas).

Opgaven:

- Realisatie EHS
- Realisatie stevige verbindingen rond infrastructuur (bijvoorbeeld A59, Gement - Bossche Broek, Bossche Broek - Kloosterstraat, e.d.)

'Rondje oost' – Kanaalpark Zuid-Willemsvaart

Ambitie en doel: Ontwikkelen van een hoogwaardig landschapspark tussen 's-Hertogenbosch, Rosmalen en Berlicum.

Belangrijkste opgaven:

- o Realisatie robuuste verbinding Aa en Maas = EVZ Rosmalense Aa 'plus'
- o Ontwikkelen van een landschappelijk fraai ingepast kanaal
- o Realisatie recreatief routenetwerk en voorzieningen – stad en land
- o 'Landgoedachtige' ontwikkeling ter hoogte van Rosmalen
- o Herontwikkelen locaties voormalige proefboerderij en Intratuin en omgeving
- o Waterberging en hermeandering Aadal
- o Verbeteren stedelijk waterbeheer 's-Hertogenbosch.

Robuuste verbinding Peelhorst 'Naar een levend landgoed'

Ambitie of doel: Ontwikkelen robuust landschap bestaande uit landgoederen, bossen, natuurgebieden en extensief beheerde gronden (landbouw, energieteelt, e.d.).

Opgaven:

- o Waterberging
- o Natuurvriendelijke oevers (EVZ)
- o Recreatieve voorzieningen, e.d.
- o 'Waterdorpen'
- o Waterlandbouw (breed)
- o Integraal waterbeheer stroomgebied
- o Gebiedsontwikkeling.

Aadal – blauwe hoofdader voor Oost-Brabant

Ambitie of doel: Realiseren robuust regionaal watersysteem.

Opgaven:

- o Waterberging
- o Hermeandering Aa
- o Recreatieve voorzieningen e.d.
- o 'Waterdorpen'
- o Waterlandbouw (breed)
- o Integraal waterbeheer stroomgebied
- o Gebiedsontwikkeling.

Groote Wetering

Ambitie of doel: Realiseren robuust waterstructuur.

Opgaven:

- o Waterberging
- o Natuurontwikkeling
- o Recreatieve voorzieningen
- o Waterlandbouw (breed)
- o Cultuurhistorie (bijzondere watergeschiedenis)
- o Gebiedsontwikkeling (onder andere waterfront Oss en 's-Hertogenbosch).

Maasdal

Ambitie of doel: Realiseren aantrekkelijk uiterwaardenpark van 's-Hertogenbosch tot Boxmeer in samenhang met grensoverschrijdend project Fort St. Andries.

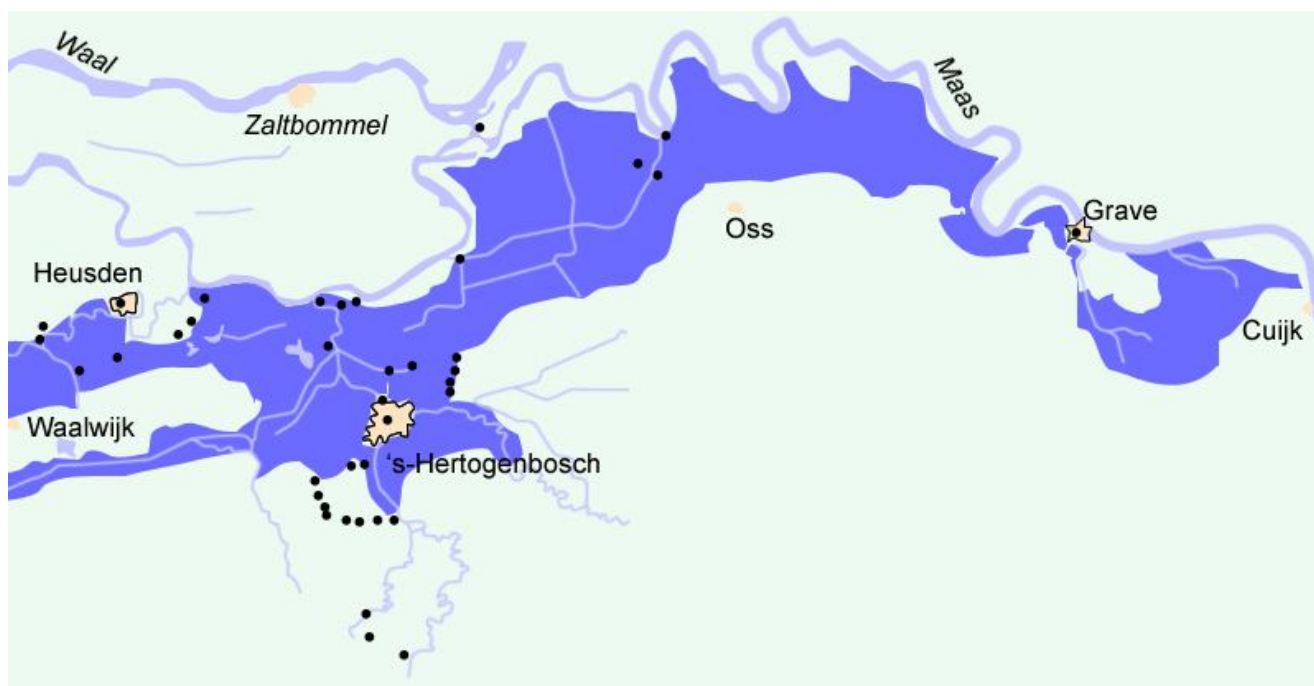
Opgaven:

- o Realisatie robuust natuurpark
- o Realiseren recreatief goed functionerend routenetwerk en voorzieningen (gereguleerd)
- o Waterberging (Ruimte voor de rivier e.d.)

- Combinatie met delfstoffenwinning, natuur en recreatie
- Versterken regionale Maaseconomie
  - Creëren van een levendig lint langs de dijk van dorpen en voorzieningen (boeren, horeca, ambachten, e.d.).

Bijlage 12 Zuiderwaterlinie

De Zuiderwaterlinie is ontstaan in de lager gelegen zee- en rivierklei gebieden langs de noordgrens van Noord-Brabant. In Noordoost Brabant waren deze gebieden goed te inunderen (Beerse Overlaat, Baardwijkse Overlaat) en de Maas diende tevens voor bevoorrading en ondersteuning van de versterkte steden in dit gebied (Heusden, 's-Hertogenbosch, Megen, Ravenstein en Grave). Na de 80 jarige oorlog vielen grote delen van Noord Brabant rechtstreeks onder de Staten Generaal (Staats Brabant). In deze tijd werd het oorspronkelijke plan van Menno van Coehoorn geheel ten uitvoer gebracht. Oude vestingsteden werden door bestaande en nieuwe verdedigingswerken en inundatievlakken aan elkaar geregen, zodat een hechte verdedigingsketen ontstond.

Water als middel om de landsgrenzen te verdedigen: de Zuiderwaterlinie in Noord-Oost Brabant

Momenteel is de Zuiderwaterlinie niet meer als zodanig herkenbaar. Veel van de oorspronkelijke vestingsteden hebben natuurlijk in meer of mindere mate hun karakter behouden en dat geldt eveneens voor een groot aantal schansen en redoutes die we vaak nog in het veld als restanten aantreffen. Een groot deel van de dijkjes, sluisjes en andere waterstaatkundige werken die noodzakelijk waren voor het functioneren van de Zuiderwaterlinie verkeert echter in een slechte staat van onderhoud. In potentie is er echter nog zeer veel waardevols aanwezig. Dit grootschalige cultuurhistorische complex verdient het aan de vergetelheid te worden ontrukkt.

Bijlage 13 Ruimte voor ondernemerschap, toelichting bij “verschillende partijen, verschillende belangen”

Voor de ontwikkeling van een gebiedsvisie voor Noordoost Brabant zijn 3 belangrijke aspecten nodig, te weten:

Betrokken ondernemerschap als nieuwe economische drager

Noordoost Brabant wil nieuwe economische dragers die bijdragen aan de vitaliteit van het platteland stimuleren en een kans geven. Het zoeken naar nieuwe economische dragers wordt niet duurzaam gestimuleerd door deze van bovenaf te benoemen. Meer wordt verwacht van het ruimte bieden aan en stimuleren van betrokken ondernemers die inspelen op plaatselijke mogelijkheden en behoeften. Vernieuwend ondernemerschap en betrokken burgerschap gaan hier hand in hand. Vernieuwend en betrokken ondernemerschap is de economische drager bij uitstek voor een vitaal platteland.

Concrete combinaties mogelijk maken

Veel dorpen slagen er niet of nauwelijks in om basisvoorzieningen te handhaven. Op veel plaatsen zijn al initiatieven genomen om die basisvoorzieningen van solitaire oplossingen om te vormen naar een multifunctionele accommodatie, zoals bijvoorbeeld een multifunctioneel dorps huis. Samenwerking tussen burgers, ondernemers en lokale overheid is cruciaal, te beginnen bij het vaststellen van “de markt” voor dergelijke voorzieningen. De systematiek van het maken van IDOP's sluit hier goed bij aan.

Interactieve bestuursstijl

De vernieuwing van het platteland krijgt vooral van onderop – door boeren, burgers en buitenlui – gestalte. Aan initiatieven van burgers en ondernemers wil Noordoost Brabant ruimte bieden. Dat vraagt om het doorbreken van beleidsverkokering, stroomlijning van administratieve procedures en om het verder versterken van de professionaliteit van uitvoerende ambtenaren. Daarnaast is experimenteerruimte gewenst voor nieuwe zaken. Ook moet ingespeeld worden op wensen en mogelijkheden van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Noordoost Brabant wil een nieuwe balans vinden tussen de klassieke beleidsbepalende en toezichhoudende rol van de overheid (*government*) en een meer stimulerende en ontwikkelingsgerichte rol (*governance*). Deze bestuursstijl is een vereiste voor gebiedsgerichte ontwikkelingsplanologie.